

Het ontstaan van de Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*

J.R.G. Schuur

Summary

The Seventeen Statutes and Twenty-four Land-laws are two closely related sources of law, in which erroneously Charlemagne is named as the bestower. This last point creates a problem of dating that has already put many a pen in motion.

The present article tries to justify the thesis that the creation of the forenamed sources of law is connected to the cooperation between the pope, the king and the Frisians that came about between 1246-1248. Pope and king managed to get the Frisians along in the battle against Emperor Frederic II. The price they had to pay for this consisted of two privileges, respectively from 1247 and 1248, in which the rights and liberties of the Frisians were acknowledged. The reward the latter placed against this was their participation in the siege of Aachen in 1248. In the light of this political situation Friesland can, with a German technical term, be considered as a königsnäh territory.

As appears from the report on the granting of the papal privilege, this piece contained a number of clearly defined prerogatives. As it is unthinkable that a privilege of such content could have been put in writing by the Pope without him having been informed of the wishes of the Frisians, one may assume that some sort of Vorlage had been prepared by the latter. It is very well possible that the papal privilege thus created has formed the basis of the oldest part of the Seventeen Statutes, that probably only contained the first Ten Statutes. Proof for this thesis is that in this part of the Statutes the similarities between the texts of the preserved versions is by far the greatest and that this part mainly treats of the relations of the Frisians with the Church and the Empire.

As regards the rest of the Statutes, i.e. the digressions added to the first ten and the last seven, as well as the Land-laws it can be established that they must have come into being in a different way. The texts of the different versions of these parts sometimes differ to such an extent, that it must be assumed that they do not stem from only one source. The codification probably goes back to the activity in the lands, into which Friesland had fallen apart in the 12th/13th century. These regions certainly complied at that time with the prerequisite for this: the presence of a political infrastructure.

The main proof that is given for this theory is resumed in the following:

- *The statement regarding the codification follows the main lines of what is known about the process of fixation of the unwritten past in Friesland. Texts in the vernacular don't go back further than the 13th century there.*
- *It results that king and pope have largely participated in the creation of it. This concurs with what is known elsewhere about the development of similar law texts. The initiative often came from a central power, usually a lord.*
- *There is also the principle contained in the Statutes and Land-laws that Friesland was a region falling directly under the king (German: Königs- or Reichsunmittelbarkeit). We know that the content of this principle of law gained significance during the 12th/13th century.*

1. Inleiding

Over de ontstaansgeschiedenis van de twee onder de namen *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten* bekend staande Friese middeleeuwse wetteksten lopen ondanks de vele onderzoeken ernaar de meningen nog steeds zover uiteen, dat het lijkt alsof we te maken hebben met een onoplosbaar probleem.¹ Op alle belangrijke vragen die gewoonlijk in dit verband worden gesteld, als hoe oud zijn de teksten, waar zijn ze opgesteld en wat is de bedoeling ervan geweest, worden zulke verschillende antwoorden gegeven, dat er – een enkel aspect daargelaten – zelfs niet een begin van een *communis opinio* uit kan worden afgeleid. Derhalve is het onmogelijk om als inleiding hier alle theorieën die dienaangaande naar voren zijn gebracht, te bespreken.

Naar mij bij het doornemen van de bestaande literatuur opviel, kan een groot deel van de meningsverschillen worden teruggevoerd op een tweetal, naar het lijkt, juiste argumenten, die ogenschijnlijk met elkaar in strijd zijn, nl. de in de *Keuren* en *Landrechten* genoemde rechterlijke organisatie die kenmerkend voor de 11^e/12^e eeuw zou zijn, en het over de codificatiegeschiedenis van dit soort wetten bekende feit dat het begin van de schriftelijke vastlegging ervan in het algemeen niet verder dan de 13^e eeuw teruggaat. Omdat ik meen voor deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid een oplossing te hebben gevonden, en uitgaande daarvan meer licht in de ontstaansgeschiedenis van de *Keuren* en *Landrechten* te kunnen brengen, heb ik onderstaand artikel geschreven.

Mijn stelling is dat beide wetteksten niet ouder zijn dan de 13^e eeuw, en dat de erin vastgelegde rechterlijke organisatie minstens tot in die tijd heeft voortbestaan. De bewijzen waarop dit standpunt is gebaseerd, zal ik in §2 van het onderhavige artikel uiteenzetten. In §3 zal ik laten zien dat, als dit standpunt wordt aanvaard, een goed sluitende theorie betreffende het ontstaan van de *Keuren* en *Landrechten* kan worden opgesteld. Het begin van de codificatie kan in verband worden gebracht met een van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Friese middeleeuwse

geschiedenis, nl. de erkenning van het Friese vrijheidsstreven door paus en koning, rond 1250. De bewijzen die ik voor deze theorie meen te kunnen geven, heb ik in de §4 t/m 7 bijeengebracht. Zoals uit de titels van de genoemde paragrafen – de bronnenoverlevering, het juridische kader, de politiek-ideologische achtergrond en de politieke context – blijkt, ben ik bij het zoeken ernaar van verschillende invalshoeken uitgegaan. Ik heb dus getracht mijn bewijsvoering op meerdere pijlers te funderen. In §8 zal ik dieper ingaan op het verloop van het codificatieproces. Daarbij heb ik er in het bijzonder op gelet of de op mijn theorie gebaseerde reconstructie ervan met de al bestaande inzichten op dit terrein verenigbaar is. §9 heb ik moeten toevoegen om enige argumenten te bespreken, die nog niet aan de orde waren gekomen en die tegen mijn theorie zouden kunnen worden gebruikt. Ik meen erin te zijn geslaagd om die te weerleggen. Na deze laatste hinderpaal voor de aanvaarding van mijn theorie te hebben opgeruimd, volgt in §10 ter afsluiting mijn conclusie.

2. Bestaande opvattingen

2.1. Algemeen aanvaarde uitgangspunten

Nagenoeg alle onderzoekers, hoe verschillende soms ook de ervoor gegeven bewijsvoering, zijn het er over eens dat de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten* door de Friezen zelf zijn opgesteld om hun vrijheidsstreven te rechtvaardigen.² Dat daarbij geen waarde hoeft te worden gehecht aan de in de teksten genoemde verlening ervan door Karel de Grote, wordt eveneens algemeen aangenomen. Dit laatste kan niet anders dan een verzinsel van de Friezen zijn geweest. Het voornaamste bewijs voor het beweerde omtrent de herkomst van de *Keuren* en *Landrechten* vormt de taal waarin de teksten zo goed als zeker oorspronkelijk zijn geschreven – het Fries –, wat een ontstaan in den vreemde uitsluit. Voor wat ik zei over het doel van de stukken, kan het bewijs worden ontleend aan de inhoud van enkele keuren, waarin de belangrijkste door de Friezen gepretendeerde vrijheden en rechten, zoals vrij eigen grondbezit, vrijstelling van heervaart buiten Friesland en beperking van de belastingbetaling tot de *huslotha*, worden genoemd.³

2.2. Uiteenlopende verdere opvattingen

Dat het na deze eerste vaststellingen ook meteen met alle eensgezindheid is gedaan, moet worden geweten aan een aantal in de teksten voorkomende, zeer moeilijk te interpreteren, feiten. Als belangrijkste daarvan noem ik de voor de rechters gebruikte titels, die uit een veel vroeger tijdvak dan dat van de Friese vrijheid lijken te stammen. Als rechters treffen we niet de *redger*, *grietman* of *atte* aan, doch de *frana* en schout, die

als representanten van het landsheerlijk gezag moeten worden gezien.⁴ In sommige teksten van de *Keuren* en *Landrechten*, nl. die afkomstig zijn uit Westerlauwers Friesland, komt zelfs – ook al is het sporadisch – nog een graaf als landsheer voor.⁵ In stukken die de juridische basis voor het Friese vrijheidsstreven hebben gevormd, verwacht men niet dergelijke personen tegen te komen. Hoofddoel van dit vrijheidsstreven heet toch te zijn de afwerping van het landsheerlijk gezag. Voor deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid moet een verklaring worden gevonden. En dat is niet zo eenvoudig.

Sommige schrijvers menen de verklaring te mogen zoeken in een zeer vroege codificatie van de teksten. De oudste redacties van de *Keuren* en *Landrechten* moeten nog in de landsheerlijke tijd – dus zo ongeveer in de 11^e/12^e eeuw – op papier zijn gezet.⁶ Er kan hoogstens over worden geredetwist, in hoeverre de teksten toen ook al de vorm hadden waarin ze tot ons zijn gekomen. Het staat namelijk wel vast dat sommige keuren en landrechten in de loop der tijd sterk zijn aangegroeid. Andere schrijvers wijzen deze verklaring echter resoluut van de hand. Volgens hen is het uitgesloten te achten dat het recht al zo vroeg schriftelijk is vastgelegd.⁷ De *Keuren* en *Landrechten* gaan, in elk geval voor een groot deel, terug op oud, mondeling overgeleverd gewoonterecht, dat niet eerder dan ergens in de 13^e eeuw is opgeschreven.

2.3. *Evaluatie van de bestaande opvattingen*

Voor de onderzoekers die een zeer hoge ouderdom van de *Keuren* en *Landrechten* claimen, is het probleem dat zij aannemelijk moeten maken dat al zo vroeg in Friesland rechtsteksten zijn opgesteld, terwijl toen elders in Europa nog nergens een – zeker niet in de volkstaal – geschreven recht bestond. En omdat hierover geen feiten bekend zijn, nemen zij in de regel hun toevlucht tot veronderstellingen. Er waren destijds in Friesland toch wel enige mensen, bijv. de aan de gerechten verbonden asega's – die konden schrijven⁸, of, er waren hier al voor 1150 enkele kloosters waar ongetwijfeld is geschreven⁹, of – iets heel anders – er is misschien een bijeenkomst geweest van de Friezen met de koning waar het een en ander op papier is gezet.¹⁰ De antwoorden op een andere vraag die in dit verband moet worden gesteld, nl. hoe voor zo'n vroege tijd het gebruik van het Fries moet worden verklaard, hebben in de regel hetzelfde speculatieve karakter. Ik ga op dit punt hier niet verder in, omdat er eerder door R.H. Bremmer Jr. uitvoerig over is geschreven.¹¹

Maar ook de tweede groep van onderzoekers ziet zich geplaatst voor een aantal moeilijk te beantwoorden vragen. Als de teksten pas in de 13^e eeuw zijn vastgelegd, waarom heeft men ze dan niet geactualiseerd en de titels van de rechters veranderd? De rechtshistoricus N.E. Algra heeft gepro-

beerd hiervoor een verklaring te vinden. Hij zegt dat men zover niet kon gaan omdat de *frana* – die wordt voorgesteld als de vertegenwoordiger van de koning – met name moest dienen om de band met het Rijk – die uiteraard niet kon worden doorsneden – overeind te houden.¹² Voorlopig in het midden latend of dit juist is, kan al vast worden vastgesteld dat dit zeker geen vanzelfsprekendheid was. Feit is dat men al in het begin van de 13^e eeuw in sommige delen van Friesland – het eerst in die beoosten de Lauwers – was overgegaan tot het kiezen van eigen rechters – in het Fries *redgers*, in het Latijn *consules* geheten – die geen band met de koning hadden.¹³ Een gegeven dat hierbij aansluit, is dat niet lang hierna in deze zelfde gebieden ook wetteksten – ik noem als voorbeeld de zgn. *Keuren van Hunsingo* uit 1252 – zijn opgesteld, waarin de gezamenlijke *redgers* als rechters in het hoogste rechtscollege van het land worden genoemd en de *frana* niet voorkomt.¹⁴ Dit laatste heeft weer geleid tot een andere veronderstelling, nl. dat de *Keuren* en *Landrechten* afkomstig moeten zijn uit Westerlauwers Friesland, aangezien daar het landsheerlijk gezag zich langer heeft kunnen handhaven dan in de oostelijker gelegen gebieden.¹⁵ Ook dit is echter niet onweersproken gebleven. D.J. Henstra, een onderzoeker die zich vooral op numismatische gegevens heeft beroepen, heeft gemeend te kunnen aantonen dat de *Keuren* – over de *Landrechten* laat hij zich niet uit – vrij zeker in een van de meest oostelijke delen van Friesland – de streek Oistringen – zijn ontstaan.¹⁶ De geldhistorische gegevens zouden bovendien aantonen dat de teksten wel degelijk heel oud zijn. De eerste optekening moet al tussen 1015 en 1040 hebben plaatsgevonden, en wel meteen in het Fries en nagenoeg compleet.¹⁷ Hiertegen is door Bremmer stelling genomen. Zo vroeg kan er in Friesland niet in de volkstaal zijn geschreven, zo zegt hij.¹⁸ Heeft er misschien een Latijnse oerversie van de *Keuren* bestaan? Maar daarvoor kan hij geen bewijs leveren. Hiermee heb ik voldoende duidelijk gemaakt dat ten aanzien van de ontstaansgeschiedenis van de *Keuren* en *Landrechten* de meest uiteenlopende theorieën verdedigd kunnen worden.

2.4. Uitgangspunt voor mijn opvatting

In het vorenstaande zijn twee argumenten genoemd die valide lijken te zijn, maar ook tegenstrijdig. Ik heb het oog op het argument betreffende de schriftelijke vastlegging van de teksten – wat eigenlijk niet eerder dan in de 13^e eeuw kan zijn gebeurd – en dat betreffende de in de bepalingen voorkomende rechterlijke organisatie, die ongetwijfeld de gangbare in de 11^e/12^e eeuw is geweest. Naar mijn mening kunnen beide argumenten echter wel degelijk met elkaar in overeenstemming worden gebracht. Er zijn namelijk duidelijke aanwijzingen dat in de 13^e eeuw in Friesland de landsheerlijke rechterlijke organisatie nog niet

volledig was uitgestorven. Zo treffen we de *frana* en de schout dan ook aan in andere rechtsteksten dan de *Keuren* en *Landrechten*, die nagenoeg zeker later dan 1200 zijn geschreven.¹⁹ Ik wijs op bronnen uit Fivelgo, waarin de *frana* samen met een *redger* optreedt.²⁰ Voor de schout laat zich hetzelfde vaststellen. Zo wordt in Eemsgo nog in de 13^e eeuw verschillende keren, voor het laatst in 1253, over schouten gesproken.²¹ Maar er is meer. In meerdere gebieden – Westerlauwers Friesland, Fivelgo, Eemsgo, Oistringem – blijken in die tijd zelfs de graven nog niet volledig van het toneel te zijn verdwenen, al was hun invloed zo goed als zeker wel beperkt.²² Deze gegevens laten volgens mij de conclusie toe dat niet bij voorbaat hoeft te worden uitgesloten, dat er tot in de 13^e eeuw wetteksten op papier zijn gezet waarin de uit landsheerlijke tijd stammende rechtsordening voorkomt. En daarover lijkt mij helemaal geen twijfel mogelijk, als er ook nog een duidelijke reden voor zou kunnen worden aangewezen. Het is op dit uitgangspunt dat ik mijn theorie heb gebouwd.

3. De hoofdlijnen van mijn theorie

3.1. *Erkenning van de Friese vrijheid in Rijksverband*

Dat in de *Keuren* en *Landrechten* de landsheerlijke rechtsordening nadrukkelijk centraal is gesteld, wijst m.i. op een bewust gemaakte keuze. Deze teksten moesten een staatsrechtelijk doel dienen, nl. te komen tot een regeling van de verhouding tussen de Friese landen en het Rijk.²³ Daarvoor is voor een groot deel op van oudsher bestaande rechtsinstituten teruggegrepen.

Naar vaststaat, had sinds de Karolingische tijd ook in Friesland een landsheerlijke rechtsordening bestaan. Graven en aan hen ondergeschikte ambtenaren hebben hier eeuwenlang namens de koning of keizer de rechtspraak uitgeoefend.²⁴ Dit feit is door de Friezen erkend. Zij hebben echter aan de betekenis hiervan zo'n draai gegeven dat die met hun wensen overeen kwam. De rechtspraak was altijd een zaak van de koning geweest.²⁵ Graven, schouten e.a. mochten er leiding aan geven, omdat zij koninklijke ambtenaren waren. Of, anders gezegd, omdat zij waren uitgerust met de koningsban. Doordat in de 12^e/13^e eeuw de macht van de koning sterk achteruit is gegaan, heeft deze regeling zich niet kunnen handhaven. De graven werden in die tijd nagenoeg zelfstandige vorsten. Zoals naar mijn mening uit de *Keuren* en *Landrechten* kan worden afgeleid, hebben de Friezen zich tegen deze ontwikkeling gekant. Dit is het punt waar het de opstellers om is gegaan.

Lettende op het feit hoe zeer in de *Keuren* en *Landrechten* de macht van de koning wordt benadrukt, kan het niet anders dan dat dit is inge-

geven door een vooropgezet doel.²⁶ Ik geef enige voorbeelden. Van de *frana* – aan wie de leiding over het landsgerecht toekwam – heet het dat hij kon beschikken over de koningsban. Daaruit volgt dat hij moet worden gezien als een koninklijke ambtenaar. Hetzelfde geldt voor de *asega*, die weliswaar door het volk werd gekozen, maar die tevens een eed aan de koning moest afleggen. Bij de vaststelling van de door het gerecht op te leggen boetes is in de regel uitgegaan van de koninklijke banboete van drie pond. Onder door de Friezen verplicht te bezoeken rechtszittingen worden de *echte dingen* genoemd, die al door Karel de Grote waren ingesteld. De Friezen hadden er te verschijnen, omdat zij daartoe door de koning waren opgeroepen. Voeg hierbij hetgeen er in de *Keuren* over de door koning Karel aan de Friezen verleende privileges wordt gezegd, en het bewijs is rond. Naar uit de voorbeelden daarvan blijkt, ging het om een beperkt aantal duidelijk omschreven rechten en vrijheden, die geen inbreuk op de koninklijke rechtsordering maakten. Van een afschaffing van het landsheerlijk gezag of de instelling van eigen rechtscolleges is geen sprake. En ook aan de betaling van belasting aan Rijk en Kerk wordt niet getornd. Hiermee is aangetoond dat in de *Keuren* en *Landrechten* niets staat dat als een ontkenning van het Rijksgezag zou kunnen worden uitgelegd.

3.2. Friezen zelf als de opstellers ervan

Zoals al gezegd, is er geen ruimte voor een andere opvatting dan dat de *Keuren* en *Landrechten* oorspronkelijk in het Fries geschreven zijn.²⁷ Voor de antwoorden op vragen als wie de initiatiefnemers zijn geweest, wat de aanleiding ertoe heeft gevormd en wat de politieke betekenis ervan is geweest, is deze vaststelling van groot belang. Er volgt uit dat als opstellers alleen de Friezen zelf in aanmerking komen en dat bij het zoeken naar de aanleiding voor de uitvaardiging en de bepaling van de betekenis van de stukken in elk geval mede naar de binnenlandse politieke verhoudingen moet worden gekeken.

Om te komen tot een nadere bepaling van de herkomst van de opstellers kan ik mij beroepen op een aantal keuren waarin zaken van kerkelijke aard worden geregeld.²⁸ Zoiets aan te treffen in een wereldlijke rechtsbron mag in het algemeen uitzonderlijk heten, maar was dat niet voor Friesland.²⁹ Hier had de hogere inheemse geestelijkheid – abten, priors, proosten, dekens – niet alleen op geestelijk, maar ook op wereldlijk politiek terrein grote macht. Derhalve kan nagenoeg met zekerheid worden gesteld dat vertegenwoordigers van deze groep bij de codificatie betrokken zijn geweest. Dat bij hen de hiervoor benodigde kennis van het Fries aanwezig was, lijdt geen twijfel. Deze hogere inheemse geestelijkheid bestond voor een groot deel uit Friezen.

Dat vertegenwoordigers van de Kerk zich met de totstandkoming van de *Keuren en Landrechten* hebben bemoeid, sluit aan bij het feit dat in de 12^e/13^e eeuw de Kerk nog de enige instelling van buiten Friesland was die alhier over voldoende macht beschikte om iets dergelijks te kunnen doen. Dat de Kerk van deze positie gebruik heeft gemaakt om haar politieke doeleinden te bereiken, laat zich met voorbeelden aantonen.³⁰ Ik wijs op de massale deelname van de Friezen aan de kruistochten (vanaf ± 1150) en de door hen aan de bisschop van Utrecht in de oorlog tegen de Drenten verleende militaire steun (± 1230). Genoemde voorbeelden stammen uit dezelfde tijd als die ik als de meest waarschijnlijke voor het ontstaan van de *Keuren en Landrechten* beschouw.

3.3. *De politieke opstelling van het Rijk*

Een antwoord op de vraag wat het Rijk tot het geven van zijn medewerking heeft bewogen, levert de *Zevende Keur*.³¹ Als reden van de verlening aan de Friezen worden daarin genoemd: hun erkenning van de zuidelijke (= Karolingische) koning en hun bekering tot het Christendom. Zoals ik verderop uitvoerig zal uitleggen, stamt deze motivering, die uiteraard een bedenksel is, niet uit de tijd van Karel de Grote, maar pas uit de 12^e/13^e eeuw. De Rooms-katholieke kerk probeerde in die tijd de heerschappij over het Rijk te verwerven. Volgens een aantal in die eeuwen gefabriceerde geschriften die ingaan op de verhouding tussen beide instellingen, was op grond van het feit dat Karel de Grote de keizerskroon had ontvangen van de paus, de laatstgenoemde de leenheer van de keizer. Koningen en keizers van het Duitse Rijk hadden de belangen van de Kerk te verdedigen en deden zij dit niet, dan mochten zij door de paus worden afgezet, zoals in 1245 keizer Frederik II is overkomen. Tussen de belangen van Rijk en Kerk hoorde geen verschil te bestaan. Beide instellingen dienden te worden beschouwd als een eenheid. Het is deze politieke opvatting van de Kerk die in de opstelling van het Rijk tegenover de Friezen doorklinkt.

Dat de geschriften waarop dit streven van de Kerk was gebaseerd, bij de Friezen bekend waren, staat vast. Het door hen in het kader van hun vrijheidsstreven vertelde verhaal over de inname van Rome was eraan ontleend.³² Laatstgenoemd verhaal duikt voor het eerst in de 13^e eeuw op. Het hier door mij gelegde verband tussen de inhoud van de *Zevende Keur* en het door de Kerk nagestreefde politieke ideaal vindt dus ook in andere feiten steun.

3.4. *Het directe politieke doel*

Binnen het hier volgens mij voor in aanmerking komende tijdsbestek valt een gebeurtenis aan te wijzen die, gezien zijn aard en betekenis, heel goed de aanleiding tot de vastlegging van de *Keuren en Landrechten*

kan hebben gevormd. Ik heb het oog op de benoeming door de paus van de Hollandse graaf Willem II tot Rooms-koning van het Duitse Rijk, in 1247.³³ Alles wat over deze gebeurtenis bekend is, pleit voor deze veronderstelling. Zo staat vast dat de Kerk zich rond die tijd nadrukkelijk met het Friese vrijheidsstreven heeft bemoeid. Volgens een bericht in de kroniek van abt Menko van Wittewierum waren in 1247 door de paus gezanten naar Friesland gezonden, die privileges bij zich hadden waarin verregaande vrijheden aan de Friezen werden toegekend.³⁴ Het doel hiervan was de Friezen mee te krijgen in een kruistocht tegen de afgezette keizer Frederik II. Na het ongedaan maken van een voorstel tot wijziging van dit doel – er is even sprake van geweest dat de Friezen zouden meedoen aan een kruistocht van de Franse koning, Lodewijk de Heilige – heeft de paus er de volgende concrete invulling aan gegeven. De Friezen zouden Rooms-koning Willem moeten helpen bij het beleg van Aken. Dat hebben zij gedaan en, naar zeggen van abt Menko, op een voorbeeldige wijze. Om ook zijn waardering hiervoor tot uitdrukking te brengen, heeft koning Willem begin november 1248 een oorkonde voor de Friezen uitgevaardigd, waarin hij de hun door zijn voorganger Karel de Grote geschonken rechten, vrijheden en privileges erkende.³⁵ Helaas, evenmin als in het bericht over het optreden van de pauselijke gezanten een jaar eerder, wordt in dit stuk iets gezegd over de concrete inhoud van de verkregen toezeggingen. In de inleidende zinnen van de oorkonde wordt echter wel een andere belangrijke mededeling gedaan. De Friezen hadden door hun steun aan koning Willem een grote dienst aan zowel het Rijk als de Kerk bewezen, zodat een beloning op z'n plaats was. Bij de uitvaardiging van deze oorkonde is dus van hetzelfde politieke principe uitgegaan als bij de opstelling van de *Keuren* en *Landrechten*. Paus, koning en Friezen zaten kennelijk in deze jaren op één gemeenschappelijke politieke lijn. Een vaststelling die als bewijs voor de hier geopperde zienswijze kan worden uitgelegd, omdat de Friezen op geen ander tijdstip zich ooit zo nadrukkelijk voor het Rijksbelang hebben ingezet. Friesland was, wat in vaktermen wordt genoemd, veranderd van een 'koningsver' in een 'koningsnabij' gebied.³⁶

3.5. *Mijn theorie kort samengevat*

Op grond van het voorafgaande kom ik tot de volgende theorie. De door de Friezen opgestelde *Keuren* en *Landrechten*, de pauselijke privileges van 1247 en de koninklijke oorkonde van 1248 vormen onderdelen van een politiek akkoord. In de van de hoogste machthebbers van Rijk en Kerk ontvangen privileges werden de Friezen in hun rechten en vrijheden bevestigd. Uit de wetteksten blijkt dat van hun kant de

laatstgenoemden zich in de opperheerschappij van Rijk en Kerk hebben geschikt. Het initiatief om tot een dergelijke regeling te komen, is uitgegaan van de Kerk. Zij beschikte over voldoende macht om de Friezen en de koning tot medewerking eraan te bewegen. In Friesland kon zij er bovendien door de inschakeling van de inheemse geestelijkheid voor zorgen dat de regeling tot uitvoering werd gebracht. Rijk en Kerk waren instellingen waaraan alle Friezen onderworpen waren. Het algemeen-Friese karakter en de wijde verspreiding van de teksten, alsmede het gebruik ervan van de Friese taal, kunnen aldus worden begrepen. In de volgende bladzijden zal ik op de bewijzen voor deze theorie dieper ingaan.

4. De bronnenoverlevering

4.1. De aard van de bronnenoverlevering

Naar anderen vóór mij al hebben geconstateerd, kan het ontstaan van de *Keuren* en *Landrechten* aan de hand van de overgeleverde bronnen maar zeer ten dele worden gereconstrueerd. De enige feiten die zich met een redelijke mate van zekerheid laten vaststellen, hebben betrekking op de ouderdom en herkomst van de bronnen waarin de teksten voorkomen. Onder die bronnen is er echter niet een die tot de begintijd van de codificatie teruggaat.³⁷

Voor de reconstructie van de ontstaansgeschiedenis zijn de in het Fries bewaard gebleven teksten van het meeste belang. Hiervan zijn acht exemplaren bekend, van zeer verschillende ouderdom en afkomstig uit vier verschillende Friese gebieden, te weten – naar tijdsvolgorde: één uit Riustringen uit ca. 1300, twee uit Hunsingo uit ca. 1325/’50, één uit Eemsgo en één uit Fivelgo, beide uit ca. 1450, en drie uit Westerlauwers Friesland uit de 15e/16e eeuw.³⁸ Hiernaast is er een veel groter aantal in andere talen – zoals het Latijn, Nederlands en Duits – overgeleverde teksten, maar die zijn voor het hier gestelde doel slechts van geringe betekenis, omdat zij meestal niet meer dan vertalingen zijn van de Friese teksten en voor het overgrote deel – die in het Latijn uitgezonderd – van vrij jonge datum zijn.

Uit dit bronnenmateriaal kan ook bij nadere bestudering niet worden opgemaakt, waar en wanneer de *Keuren* en *Landrechten* voor het eerst zijn neergeschreven. Alle overgeleverde teksten, daaronder ook de oudste uit het Oost-Friese Riustringen, laten zich kennen als mengteksten, die elkaar over en weer zo sterk hebben beïnvloed, dat het verloop van het ontleningsproces niet meer kan worden gereconstrueerd.³⁹ Volgens N.E. Algra, die de tekstfiliatie van de zowel de *Keuren* als de *Landrechten* uitvoerig heeft onderzocht, zitten bovendien in de bronnenoverlevering zoveel hiaten, dat van eventueel oudere voorgaande teksten weinig meer

met zekerheid valt te zeggen. We zijn in dezen grotendeels aangewezen op hypothesen.

4.2. De herkomst van de teksten

Van de acht Friese teksten kan alleen omtrent hun herkomst nog iets naders worden vastgesteld. Gelet op de mate van onderlinge verwantschap ervan blijken zij in vier groepen te kunnen worden ingedeeld, die met hun landen van herkomst samenvallen.⁴⁰ Op grond van dit gegeven worden deze tekstgroepen gewoonlijk met de beginletters van die landen aangeduid als R, E/H (de twee teksten uit Hunsingo stammen waarschijnlijk uit Eemsgo)⁴¹, F en W. Algra acht het waarschijnlijk dat de teksten uit elke groep zijn gebaseerd op één oudere tekst, die mag worden beschouwd als het archetype van de groep.⁴² Een reconstructie daarvan is misschien mogelijk, zegt hij, maar hij heeft zich er niet aan gewaagd. Over de afstamming van deze vier archetypen kunnen hoogstens vermoedens worden geuit. Afgaande op de inhoudelijke overeenkomsten en verschillen in de overgeleverde teksten denkt Algra dat alle versies van de *Keuren* uiteindelijk op één oertekst teruggaan.⁴³ Voor de *Landrechten* geldt dit echter zo goed als zeker niet.

4.3. De hypothesen van Algra

Kan ik mij tot zover zonder problemen met de onderzoeksresultaten van Algra verenigen, hetzelfde geldt niet voor de verdere hypothesen die hij erop heeft gebouwd. Algra meent dat de veronderstelde oerversie van de *Keuren* rond 1100 is opgesteld in Westerlauwers Friesland en dat de teksten die wij thans kennen, zijn gebaseerd op een hiervan veel later, rond 1225, in Oosterlauwers Friesland door de rechters van de Opstalsboom gemaakte bewerking.⁴⁴ Zijn voornaamste bewijs voor deze stelling ontleent hij aan de in de teksten genoemde *frana*, die slechts in Westerlauwers Friesland zou zijn voorgekomen. Algra ziet in de *frana* een rechtsambtenaar van de bisschop van Utrecht, die tot 1165 in dit deel van Friesland de grafelijke rechten heeft uitgeoefend.⁴⁵ Dit argument is, zoals door Henstra is aangetoond, echter niet sterk.⁴⁶ Ik kom er nog op terug. De herkomst van de *Landrechten* wordt door Algra in hetzelfde gebied gezocht. Het stuk gaat terug op een jurisprudentieverzameling van een landgerecht, waarschijnlijk dat van Westergo.⁴⁷ Op de vraag of deze laatste veronderstelling niet in strijd is met zijn conclusie betreffende de tekstoverlevering, gaat hij niet in. Voor een uitvoeriger bespreking van Algra's argumenten kan ik verwijzen naar Henstra, maar omdat diens verdere hypothesen omtrent de herkomst van de *Keuren* – ik heb er al even over gesproken – mij nog minder waarschijnlijk voorkomen, zal ik vanaf hier meer mijn eigen weg moeten zoeken.

4.4. *De hypotheses waarop mijn theorie is gebaseerd*

Naar uit het meegedeelde over de sterke wederzijdse beïnvloeding van de teksten mag worden afgeleid, waren de *Keuren* en *Landrechten* al rond 1300 in een groot deel van het Friese kustgebied bekend.⁴⁸ Dit wijst erop dat beide stukken van algemeen-Friese betekenis zijn geweest en een bijzonder doel hebben moeten dienen. Een aanwijzing in dezelfde richting kan worden ontleend aan de samenstelling van de teksten. De *Keuren* en *Landrechten* zijn ontstaan door een vastlegging van het oude gewoonterecht, maar zijn geen volledige opsomming daarvan.⁴⁹ Er moet bij de uitvoering van dit werk een selectie zijn doorgevoerd, want er hebben ongetwijfeld veel meer rechtsregels bestaan dan het beperkte aantal dat in de *Keuren* en *Landrechten* zijn neerslag heeft gevonden. Derhalve meen ik, dat men met de samenstelling van de teksten een bepaald oogmerk heeft gehad.

Wat betreft de doorgevoerde selectie valt bovendien een merkwaardig verschil tussen de beide rechtsbronnen op te merken. Zoals bleek, kunnen de overgeleverde teksten in groepen worden ingedeeld. De criteria die daarbij worden aangelegd, zijn echter voor de *Keuren* anders dan voor de *Landrechten*. Bij de *Keuren* zijn de verschillen hoofdzakelijk van redactionele aard.⁵⁰ Inhoudelijk komen de teksten vaak heel nauw met elkaar overeen. De selectiecriteria zijn dus voor de *Keuren* bijna steeds dezelfde geweest. Dit laatste kan van de *Landrechten* niet worden gezegd: redactie zowel als inhoud daarvan lopen soms zeer ver uiteen. Bewijzen voor deze vaststelling over te leggen is niet nodig, want dat heeft Algra al gedaan. Ik kan meteen overgaan tot de bespreking van de conclusies die aan dit verschil kunnen worden verbonden.

4.5. *Heroverweging van Algra's hypotheses*

Voor zover het alleen over de *Keuren* gaat, kan ik een heel eind met Algra meegaan. Er kan nauwelijks twijfel over zijn dat de verschillende versies ervan uit één oertekst zijn ontstaan. Naar door Algra tevens aannemelijk is gemaakt, heeft deze allereerste versie van de *Keuren* er anders uitgezien dan de huidige die wij kennen. Zij was korter – mogelijk gaan alleen de eerste tien keuren tot deze oertekst terug – en beknopter – van veel keuren moet de tekst in de loop der tijd sterk zijn aangegroeid.⁵¹ Algra noemt verschillende aanwijzingen voor deze hypothese, waarvan ik er hier twee onder de aandacht wil brengen. Allereerst wijst hij erop dat alleen in de eerste tien keuren de koning de alles dominerende figuur is. In de delen die waarschijnlijk aangroeiingen vormen en in de overige keuren treedt hij veel minder op de voorgrond en wordt zijn rol overgenomen door het volk. Een ander punt, dat bij het voorgaande aansluit, is dat na de Tiende Keur de redactionele en soms zelfs de inhoudelijke ver-

schillen tussen de keuren duidelijk groter worden en de keuren dan ook een ander karakter krijgen. Ook met deze zienswijze van Algra kan ik volledig instemmen. Ik onderschrijf derhalve de hypothese dat de *Keuren* teruggaan op één oertekst van vrij beperkte omvang, die in de loop der tijd sterk is aangegroeid. Bij dit laatste proces heeft ontlening ongetwijfeld een grote rol gespeeld.

Wat betreft het ontstaan van de *Landrechten* meen ik echter dat van een heel ander scenario moet worden uitgegaan. De verschillen in inhoud en redactie tussen de teksten zijn hier dermate groot dat het – en dit was ook Algra's oorspronkelijke mening – zo goed als uitgesloten is te achten dat zij uit één oerversie zijn ontstaan.⁵² Ik verwerp dus Algra's hypothese dat de oorsprong van de verzameling moet worden gezocht bij één landgerecht, nl. dat van Westergo. Gezien de tekstoverlevering lijkt het mij veel waarschijnlijker dat er van begin af aan verschillende versies van de *Landrechten* in omloop zijn geweest, die pas later door ontlening en combinatie van de teksten naar elkaar toe zijn gegroeid.

4.6. *Inpassing van de hypotheses in mijn theorie*

Naar het mij voorkomt, geeft het geconstateerde over de vier te onderscheiden tekstgroepen steun aan het onderdeel van mijn theorie, dat het initiatief tot de codificatie van de *Keuren* en *Landrechten* in elk geval mede van de Friezen moet zijn uitgegaan. De verschillen tussen de teksten blijken met de regionale indeling van Friesland in landen in verband te kunnen worden gebracht. Dat bewijst dat de landen bij de opschriftstelling betrokken zijn geweest. In dezelfde richting wijst ook het feit dat in de *Landrechten* de tekstverschillen veel groter zijn dan in de *Keuren*. Het laat zich indenken, dat voor de samenstelling van de eerstgenoemde tekst gebruik is gemaakt van verschillende jurisprudentieverzamelingen. Friesland was al voor het in landen uiteen ging vallen in graafschappen verdeeld geweest. Van west naar oost waren dat Westerlauwers Friesland, Hunsingo-Fivelgo, Eemsgo en Oistringens, waarvan Riustringen deel uitmaakte.⁵³ De herkomst van de tekstgroepen sluit precies hierop aan.

Aan de andere kant moet echter ook worden geconstateerd dat, gezien de vele overeenkomsten tussen de teksten, het ontstaan van de *Keuren* en *Landrechten* niet uitsluitend uit codificatie-arbeid op regionaal niveau kan worden verklaard. Wat betreft een groot deel van de *Keuren* valt niet aan de vaststelling te ontkomen dat zij op een gemeenschappelijke oertekst teruggaan. Hoe die tekst er precies uit heeft gezien en waar zij is ontstaan, weten we niet, maar zo goed als zeker is wel dat zij korter en veel beknopter is geweest dan de versies van de *Keuren* die wij thans kennen. Doordat in de delen die waarschijnlijk als aangroeiingen moeten worden beschouwd, evenals bij de *Landrechten*, de verschillen tussen de redacties

groter worden, meen ik te mogen aannemen, dat het enige deel van de tekst van de *Keuren* dat zich in eerste aanleg heeft verspreid deze korte en beknopte oerversie is geweest. De reden hiervan zal moeten worden gezocht in het grote belang dat aan dit stuk werd gehecht. De wijde verspreiding van de *Keuren* en *Landrechten* – zij zijn de enige rechtsbronnen die in het hele Friese kustgebied van Vlie tot Wezer worden aangetroffen – kan aldus worden verklaard. Deze veronderstelling wint verder aan waarschijnlijkheid als we letten op de inhoud van de keuren die tot deze oertekst kunnen worden gerekend. Zoals gezegd zijn dat slechts de eerste tien, maar daarin worden wel de belangrijkste koninklijke privileges genoemd die de Friezen van Karel de Grote heetten te hebben ontvangen. Op grond van het bovenstaande meen ik te mogen stellen dat de *Keuren* zijn ontstaan uit een oertekst, die meer het karakter heeft gehad van een oorkonde, bestaande uit een korte opsomming van rechten en vrijheden, dan van het rechtsboek waarop het later meer is gaan lijken, en die van begin af aan bedoeld is geweest om in het hele Friese gebied geldigheid te hebben. Een dergelijke tekst zou misschien ook wel voor slechts één land kunnen zijn opgesteld, maar dat is gelet op de inhoud – in de *Tiende Keur* bijvoorbeeld worden als grenzen van Friesland het Vlie en de Wezer genoemd – zeker minder voor de hand liggend. De verdere aangroeiing van deze korte tekst en het ontstaan en de toevoeging eraan van de *Landrechten* zie ik als volgende stappen. Omdat deze beide onderdelen zich kenmerken door veel grotere tekstverschillen, danken zij hun ontstaan waarschijnlijk vooral aan codificatie-arbeid in de onderscheiden landen. Uit het voorgaande kunnen twee voor mijn theorie belangrijke conclusies worden getrokken. Omdat het deel van de *Keuren* dat de oudste kern ervan vormt, lijkt te zijn ontstaan uit een op een oorkonde gelijkend stuk, wordt het door mij gelegde verband met de privilegeverleningen door de paus en koning Willem een stuk waarschijnlijker.⁵⁴ Naar uit voorbeelden uit andere streken blijkt – ik kom er later nog uitvoerig over te spreken – zou het kunnen zijn dat zowel het pauselijke privilege, dat een omschrijving van de verworven rechten en vrijheden moet hebben bevat, als de oudste kern van de *Keuren* op een door de Friezen in gemeen overleg vastgesteld stuk teruggaan. Het ontstaan van de veel uitgebreidere versies van de *Keuren* en van de *Landrechten* moet echter zo goed als zeker op een heel andere wijze worden verklaard. Op de codificatie daarvan hebben de afzonderlijke landen, waarin Friesland in de 12^e/13^e eeuw uiteen was gevallen, aantoonbaar zoveel invloed gehad, dat elke theorie die hieraan voorbij gaat als onjuist kan gelden. En omdat de organisatie van deze landen pas laat in de 12^e eeuw en in de 13^e eeuw vorm heeft gekregen, zie ik in deze vaststelling een bevestiging van de door mij voorgestane datering van de *Keuren* en *Landrechten* – niet eerder dan in de 13^e eeuw.

5. Het juridische kader

5.1. De omstreden positie van de *frana*

Over het juridische kader waarin m.i. de *Keuren* en *Landrechten* moeten worden geplaatst, heb ik al eerder de belangrijkste feiten meegedeeld. De in de teksten voorkomende rechterlijke organisatie bleek van landsheerlijke signatuur te zijn. Het meest overtuigende bewijs hiervoor is de met de koningsban uitgeruste *frana*, aan wie de leiding over het landsgerecht toekwam. Maar is het inderdaad de bedoeling geweest om wat hier op papier is gezet ook in de praktijk te realiseren? Naar Algra's mening niet.⁵⁵ Hij gaat ervan uit dat de *frana* slechts een symboolfunctie had te vervullen. Men heeft zijn naam in de latere, in Oosterlauwers Friesland opgestelde, tekst laten staan, omdat er gezien de verdere inhoud van de *Keuren* en *Landrechten* iemand als vertegenwoordiger van het Rijk in moest voorkomen. In werkelijkheid was de *frana* echter al ver voor de 13^e eeuw van het toneel verdwenen.⁵⁶ Wil ik mijn theorie overeind kunnen houden, dan zal ik moeten aantonen dat deze visie op de *frana* onjuist is. Het belangrijkste argument voor zijn opvatting ontleent Algra aan de uit de *Keuren* en *Landrechten* af te leiden functieomschrijving van de *frana*, die meer op die van een koningsvoogd, graaf of vice-graaf lijkt dan op die van een landsschout. Een persoon van dergelijk postuur, zo stelt hij, kan slechts in dat deel van Friesland dat onder de bisschop van Utrecht stond, zijn voorgekomen. Een landsheer, die tevens geestelijke was, was immers bij de uitoefening van zijn wereldlijke taken aan bepaalde restricties, bijv. ten aanzien van het gebruik van geweld, gebonden.⁵⁷ Van deze zienswijze is al door Henstra aangetoond dat ze niet klopt.⁵⁸ Hij wijst erop dat de *frana* ook in Oosterlauwers-Friese bronnen voorkomt; misschien wel niet zo frequent, maar dat zou verklaard kunnen worden uit het feit dat daar het landsheerlijk gezag vrij vroeg is verdwenen. Henstra geeft echter geen verklaring voor de bijzondere positie die de *frana* in de *Keuren* en *Landrechten* krijgt toebedeeld. Een onder een graaf staande landsschout was hij zeker niet. Hij laat zich kennen als de enige directe vertegenwoordiger van de koning.⁵⁹ Tot zover heeft Algra ongetwijfeld gelijk, maar de vraag hoe de *frana* in deze positie is geraakt, moet m.i. anders worden beantwoord.

5.2. De verheffing van de *frana* tot koningsvoogd

Wat zowel door Algra als Henstra over het hoofd is gezien, is dat toen in de 12^e/13^e eeuw de invloed van de graven steeds verder afnam, dat nog niet meteen gevolgen hoeft te hebben gehad voor de *frana's*. De neergang van het grafelijk gezag is een langzaam verlopend proces geweest. De grafelijke rechtsambtenaren, waaronder als de hoogste in het land aanwezige,

de *frana*, kunnen zich nog een tijd lang hebben gehandhaafd. Zij ontwikkelden zich tot nagenoeg autonome gezagsdragers. Bijgevolg kon de *frana* in de *Keuren* en *Landrechten* worden voorgesteld als de verbindende schakel tussen de Friezen en het Rijk. Hoe ik mij de gang van zaken meer in detail voorstel, zal ik nader toelichten.

Dat de *frana* oorspronkelijk een onder een graaf of bisschop staande landsschout is geweest, laat zich voor Westerland Friesland onomstotelijk aantonen. In die hoedanigheid treffen we hem o.a. aan in de uit Westergo afkomstige *Schoutenrechten*.⁶⁰ Voor een zeer hoge ouderdom van de functie aldaar pleit het gebruik van de titel in de plaatsnaam Franeker, die voor het eerst in 1085 voorkomt – dat is nog voordat de bisschop van Utrecht met dit deel van Friesland werd beleend.⁶¹ Twijfel aan het bestaan van de hier gelegde relatie kan er niet zijn, omdat Franeker de zetel van het landsgerecht van Westergo is geweest.⁶² Dat ook in Oosterland Friesland *frana's* zijn voorgekomen, blijkt o.a. uit de uit Fivelgo stammende vermelding van een zgn. *frana warve* – een naamgeving die zich met die van Franeker laat vergelijken.⁶³ *Warf* betekent hier namelijk gerechtsplaats. Verder beschikken we voor Hunsingo, Fivelgo, Eemsgo en Riustringen over vermeldingen van een *frana* in andere rechtsbronnen dan in de *Keuren* en *Landrechten*.⁶⁴ Algra ziet hierin ontleningen aan Westerland-Friese rechtsteksten, maar die verklaring lijkt mij niet meer dan een noodsprong om zijn theorie te redden. Met name de uit Fivelgo afkomstige vermeldingen van een *frana* samen met *redgers* laten zich zo niet wegdeneren, omdat zij, gelet op het erin voorkomen van de titel *redger*, met zekerheid op genoemde streek betrekking hebben. Op grond van deze feiten meen ik ervan te mogen uitgaan – en ook daarin geef ik Henstra gelijk – dat de *frana* een algemeen-Friese verschijning is geweest. Hij was een landsschout, die in grafelijke tijd de *echte* en *geboden dingen* heeft voorgezeten. Maar, en dit is de kern van mijn theorie, omdat de graaf zelf zelden in het land aanwezig was – zij die van de 11^e tot de 13^e eeuw deze functie in de Friese gebieden hebben uitgeoefend, waren zonder uitzondering ‘buitenlandse’ heren – betekende dit in de praktijk dat de *frana* de machtigste man van het land is geweest. Dat hiermee de verhouding juist is geschetst, blijkt uit de namen die zich aan de gerechtsplaatsen van Westergo en Fivelgo hebben gehecht – niet die van de graaf, maar van de *frana*.

Wat er verder is gebeurd, stel ik mij als volgt voor. Door de voortgaande verzwakking van het grafelijk gezag moet het voor de *frana* steeds moeilijker zijn geworden om zijn optreden te legitimeren. Daar kwam bij, dat door de ontwikkeling van het procesrecht in inquisitoire richting meer mensen bij de rechtspraak betrokken raakten. Ik heb het oog op de ook in de *Keuren* en *Landrechten* genoemde getuigen, die werden gekozen uit

het volk.⁶⁵ Doordat hun getuigenis in de regel bepalend was voor het vonnis, werden zij praktisch rechters. In die hoedanigheid kennen we hen uit Oosterlauwers Friesland als *redgers* en uit Westerlauwers Friesland als *atten*.⁶⁶ Volgens Algra is de laatstgenoemde ontwikkeling in de 12^e eeuw begonnen, en heeft zij in de loop van de 13^e eeuw in alle Friese landen haar beslag gekregen. Als gevolg van deze veranderingen is de *frana* op den duur van het toneel verdwenen. Wanneer dit overal precies is gebeurd, weten we overigens niet. In Hunsingo wordt in 1252 geen *frana* meer genoemd.

Beziet men met kennis van het voorgaande de volgens de *Keuren* en *Landrechten* geldende rechtsordening, dan laten de meeste kenmerken ervan zich probleemloos verklaren. Zo kan ten aanzien van de *frana* en de getuigen worden vastgesteld, dat zij functionarissen zijn geweest die in het in landsheerlijke tijd bestaande rechtssysteem hun plaats hebben gehad. Uit de beslissende betekenis die in sommige keuren en landrechten aan een afgelegde getuigenis wordt gehecht, valt op te maken dat de opschriftstelling ervan tot de nadagen van die periode teruggaat.⁶⁷ Het feit dat in de oorspronkelijke versies van de *Keuren* en *Landrechten* geen graaf of andere landsheer is voorgekomen, is met dit laatste in overeenstemming. Hetzelfde geldt voor de zeer zelfstandige positie die de *frana* blijkt te hebben ingenomen. Hij wordt voorgesteld als de leider van het land. Maar er treden ook enkele kenmerken aan het licht die zich niet in dit systeem laten inpassen. Zo zijn er, als de theorie van Algra dien-aangaande wordt verworpen, voor de verheffing van de *frana* tot directe vertegenwoordiger van de koning geen wortels in het oude Friese recht te vinden. En als ervan wordt uitgegaan dat de *Keuren* en *Landrechten* pas dateren uit de nadagen van de landsheerlijke periode, is ook het ontbreken van de naam *redger* geen vanzelfsprekendheid. Dit te meer omdat, zoals we zagen, de combinatie *frana/redger* geen onmogelijkheid kan worden genoemd. Naar het mij voorkomt, is er voor dit probleem maar één oplossing waarmee aan alle facetten ervan recht kan worden gedaan: de invoering van de in de *Keuren* en *Landrechten* vastgelegde rechtsordening heeft een bijzonder doel moeten dienen.

Naar uit de toeschrijving van de *Keuren* en *Landrechten* aan Karel de Grote blijkt, heeft men het willen doen voorkomen, dat het in deze teksten vastgelegde rechtssysteem al van oudsher in Friesland had bestaan. Dit was niet eens helemaal onwaar. Ook de grafelijke rechtbanken waren van oorsprong koninklijke instituties geweest. Maar wat zeker niet hiermee in overeenstemming was, is dat de leiding erover in handen werd gelegd van een direct onder de koning staande *frana*. De status van de *frana* – en dat is volgens mij het nieuwe van de regeling – werd dus verhoogd van een grafelijke landsschout tot een koninklijke voogd. Aldus werd het

koninklijke karakter van de rechtbanken, inzonderheid van de lands-gerechten, benadrukt. Dat dit het doel is geweest, wordt bevestigd door wat in de *Derde Keur* wordt gezegd over de benoeming van de *asega*. Ook die diende na zijn verkiezing een eed aan de koning af te leggen. Helaas wordt over de wijze van aanstelling van de getuigen geen mededeling gedaan. Niettemin meen ik ervan te mogen uitgaan dat voor hen hetzelfde heeft gegolden: ook zij werden koninklijke ambtenaren. Derhalve konden zij niet meer als *redgers* worden aangeduid en heeft men voor hun benaming teruggegrepen op de neutrale term 'getuige'. Dat dit de gang van zaken is geweest, kan uit de *Keuren* en *Landrechten* niet worden opgemaakt. Voor het bewijs moet ik een beroep doen op het Westerlauwers-Friese *Oud Schoutenrecht*, waarin voor hen de naam *koningsgetuigen* wordt gebruikt.⁶⁸ Hiermee is het juridische kader besproken waarin de *Keuren* en *Landrechten* moeten worden geplaatst, en kom ik tot de beantwoording van de vraag, wat de realiteitswaarde van de getroffen regeling is geweest.

5.3. Friesland wordt een koningsonmiddellijk gebied

Naar het mij voorkomt, is er geen enkele reden om al op voorhand de reële betekenis van de regeling te minimaliseren. Het in de *Keuren* en *Landrechten* vastgelegde juridische kader sluit aan bij een visie op het Friese vrijheidsstreven die ook in andere bronnen wordt aangetroffen. Friesland zou van oudsher een konings- (= Rijks-) onmiddellijk gebied zijn geweest. Derhalve hoefden de Friezen alleen die gezagsdragers boven zich te erkennen die konden aantonen door de koning te zijn aangesteld. De *Keuren* en *Landrechten* geven aan dit principe een invulling die – zoals uit het bovenstaande blijkt – nauw aansloot bij de bestaande situatie en derhalve – naar verwacht mocht worden – levensvatbaar zou blijken te zijn. Hiermee vervalt de noodzaak om de getroffen regeling te zien als irreëel. Het kan wel degelijk de bedoeling zijn geweest om er uitvoering aan te geven. In hoeverre dat ook is gebeurd, laat zich wegens het gebrek aan dateerbare bronnen helaas moeilijk vaststellen. We weten slechts dat in de tijd dat *redgers* en koningsgetuigen al hun intrede hadden gedaan er ook nog *frana's* zijn geweest. Vrijwel zeker is echter ook dat de positie van Friesland als 'koningsnabij' gebied zich niet heeft bestendigd. De *frana* komt in Hunsingo in 1252 niet meer voor. Voor Westerlauwers Friesland wordt hij nog in een oorkonde uit ± 1330 genoemd, maar het staat niet vast of er toen ook benoemingen hebben plaatsgevonden. Op het eerste oog lijkt het laatste misschien een argument tegen mijn theorie, maar dat hoeft niet. De poging om van Friesland een koningsonmiddellijk gebied te maken zou ook na betrekkelijk korte tijd weer kunnen zijn opgegeven. Dit past zelfs heel goed bij mijn these dat het ontstaan van de *Keuren* en *Landrechten* met

het optreden van Rooms-koning Willem in verband staat. Tijdens diens regeerperiode is gepoogd de Friese kwestie te regelen, maar zoals wel vaker bij dit soort politieke akkoorden heeft dit niet tot blijvende gevolgen geleid.

Uit het vorenstaande kan nog een belangrijke conclusie worden getrokken betreffende het dateringsprobleem. Zoals we uit het historisch onderzoek ernaar weten, is het principe van rijksonmiddellijkheid langzamerhand in de loop van de 12^e/13^e eeuw ontstaan.⁶⁹ Nemen we aan dat Friesland deze algemene ontwikkeling heeft gevolgd – en ik zie geen enkele reden om iets anders te veronderstellen – dan is hiermee een belangrijk bewijs gevonden voor de door mij voorgestane late datering van de *Keuren en Landrechten*.⁷⁰

6. De politiek-ideologische achtergrond

6.1. Staatkundige veranderingen in het Rijk

Naar ik meen te kunnen aantonen, klinken in sommige keuren – wegens hun andersoortige inhoud is hierover in de *Landrechten* nauwelijks iets te vinden – de gevolgen door van de grote politieke veranderingen die zich in de 12^e/13^e eeuw in het Duitse Rijk hebben voltrokken. Deze vaststelling is niet alleen voor de door mij verdedigde datering van de teksten van groot belang, maar ook voor de verdere inhoud van mijn theorie, omdat hierdoor het politieke handelen van de door mij als betrokkenen bij de codificatie genoemde partijen in een helderder daglicht kan worden geplaatst. En dat kan weer helpen bij het vinden van de gebeurtenis die de mogelijke aanleiding tot de opschriftstelling heeft gevormd.

Door allerlei oorzaken, waarop ik hier niet nader hoeft in te gaan, is in de loop van de 12^e eeuw de macht van de Duitse keizers langzaam maar zeker achteruit gegaan.⁷¹ Degenen die hiervan profiteerden, waren de grote leenmannen – de hertogen, graven, bisschoppen e.a. – die zich tot nagenoeg zelfstandige vorsten wisten op te werken. In de tweede helft van de 12^e eeuw is deze ontwikkeling geïnstitutionaliseerd door een verdere doorvoering van de feodalisering.⁷² De grote geestelijke en wereldlijke vorsten werden de directe leenmannen van de koning. Zij die niet in een dergelijke positie verkeerden – zoals bijna alle edelen, vrijen en ridders – konden zich voortaan niet meer op een rechtstreekse band met de koning laten voorstaan. Zij werden de onderleenmannen van de vorsten. Voor het eerst rond 1230 wordt dit systeem in de *Saksenspiegel* aangeduid met de naam *Heerschild*-ordening. Naar volgens mij uit de politieke en ideologische inhoud van sommige keuren kan worden opgemaakt, hebben zij moeten dienen om aan deze voortschrijdende feodalisering in Friesland een halt toe te roepen.

6.2. *De politieke achtergrond van de Keuren*

Een van de sterkste bewijzen voor het laatst beweerde levert de *Eerste Keur*, waarin staat dat de Friezen het recht hadden om vrij over hun goed (= landbezit) te beschikken.⁷³ Zij hielden hun land dus in allodiaal bezit. Volgens Algra zou deze keur kunnen worden teruggevoerd op een al uit 814 daterend Karolingisch capitularium. Dit wil ik niet bestrijden, maar de veel latere vermelding van dit recht in de *Keuren* heeft m.i. een heel andere reden gehad. Het is een bekend rechtshistorisch feit dat in middeleeuwse rechtsteksten vooral die bepalingen werden opgenomen die op het moment van codificatie actueel of omstreden waren.⁷⁴ Bij een politiek stuk als de *Zeventien Keuren* kan er bijna op voorhand van worden uitgegaan, dat het geen uitzondering op deze regel heeft gevormd. Derhalve acht ik de opneming van deze bepaling typerend voor het politieke doel dat de *Keuren* moesten dienen. De Friezen hebben willen vastleggen, dat zij al heel lang hun land in vrij eigendom hadden en niet in leen hielden van een landsheer.

Een ander bewijs voor mijn stelling ontleen ik aan de *Zevende keur*, die aan de Friezen het bezit garandeerde van een 'vrije stoel' (Fries: *fria stole*).⁷⁵ Algra vertaalt 'vrije stoel' met 'zetel in een vrijgerecht', dat is een direct onder de koning staand gerecht.⁷⁶ Dit privilege moest dus aan de Friezen waarborgen dat zij slechts voor een door de koning – en niet door een vazal van hem – ingestelde rechtbank hoefden te verschijnen. Met deze verklaring kan ik instemmen; zij sluit aan bij de door mij ten aanzien van de positie van de *frana* verdedigde opvatting.

Ter completering van mijn bewijsvoering wijs ik op de *Negende Keur*, volgens welke de Friezen alleen belasting aan de koning (= *huslotha*) hoefden te betalen. Ook voor deze bepaling geldt, dat zij tegen de eventuele ambities van in rang lagere landsheren kon worden gebruikt.

6.3. *De in de Keuren doorklinkende politieke ideologie*

Mijn stelling dat de optekening van de *Keuren* verband houdt met de in de 12^e/13^e eeuw in het Rijk doorgevoerde politieke veranderingen, is mede gebaseerd op de ideologische inhoud ervan. Grondslag daarvan blijkt het destijds door de Kerk uitgedragen idee te zijn geweest dat keizer en paus gezamenlijk voor de belangen van het Rijk verantwoordelijk waren.⁷⁷ Omdat dit aspect een van de belangrijkste bouwstenen voor mijn theorie vormt, moet ik er wat langer bij stil staan.

Het feit waar het om draait, is dat als gevolg van deze vooral door de Kerk ten aanzien van de macht in het Rijk gehuldigde opvatting er een langdurige strijd is ontbrand tussen keizer en paus over de vraag, wie van hen dan wel de hoogste gezagsdrager in het Rijk hoorde te zijn.⁷⁸ Volgens de keizer was hij dat, omdat hem de leiding op wereldlijk terrein toekwam.

Daartegenover stelde de paus, dat hij als hoofd van de Katholieke Kerk boven de keizer stond en hij bijgevolg een soort opperheerschappij over het Rijk mocht uitoefenen. Naar zijn inzicht vormden Rijk en Kerk één geheel onder pauselijke leiding, het idee van het *Imperium Christianum*.⁷⁹ Zo zou de stichter van het Rijk, Karel de Grote, het ook hebben gewild. De strijd hierover is door de keizers verloren – afzetting door de paus van keizer Frederik II in 1245 – wat ertoe leidde, dat de werkelijke macht in het Rijk nagenoeg volledig in handen kwam van de vorsten. Het enige instituut dat in deze tijd de Rijksgedachte nog enigszins levend heeft gehouden, was de Kerk.⁸⁰ Zij maakte er gebruik van om haar eigen politieke doeleinden te verwezenlijken (de aanstelling van pauselijke tegenkoningen). Vóór mij hebben ook anderen er al op gewezen, dat de Friezen van deze algemene politieke ontwikkelingen in het Rijk goed op de hoogte moeten zijn geweest.⁸¹ Kroongetuige daarvoor is de 13^e-eeuwse kroniek van Emo en Menko, abten in Wittewierum.⁸² De kennis dienaangaande dankten de abten aan de vele contacten die zij met zowel kerkelijke als wereldlijke leiders onderhielden. Een voorbeeld hiervan vormt hetgeen wordt meegegeeld over het handelen van de Keulse aartsbisschoppen, die zich in deze tijd hebben opgeworpen als de belangrijkste vertegenwoordigers in deze contreien van het Rijksgezag.⁸³

In 1214 en 1224 zond genoemde aartsbisschop een afgezant naar Friesland om een oproep te doen tot deelname aan de kruistochten.⁸⁴ Emo vertelt dat de Friezen zich er massaal voor aanmeldden. Zoals terecht door de Duitse historicus Ehbrecht is beklemtoond, moet dit enthousiasme van de Friezen worden verklaard uit een tweeledig motief. Zij wilden door zich in te zetten voor het kruistochtideaal onderstrepen tot dienst aan zowel de Kerk als het Rijk bereid te zijn.⁸⁵ Volgens het door de Kerk verbreide idee, dat kennelijk door de Friezen is omarmd, bestond er tussen beide vormen van dienstbaarheid geen onderscheid. De Rijksgedachte was mede verankerd in een actief beleefd Christendom.⁸⁶ Een ander voorbeeld, dat van dezelfde opvatting getuigt, vormt de hulp die de Friezen in 1248 aan koning Willem hebben gegeven bij het beleg van Aken. Ik heb over deze gebeurtenis al even gesproken. Graaf Willem II van Holland was de door de paus gesteunde tegenkoning. Tot de hoogste in het legerkamp aanwezige vertegenwoordigers van de Kerk behoorde de aartsbisschop van Keulen. De Friezen werden tot deelname aan de tocht bewogen door er het predicaat 'kruistocht' op te drukken.⁸⁷ Als beloning ervoor ontvingen zij een koninklijk privilege. Zoals abt Menko, die het legerkamp had bezocht, meedeelt, had vooral de pauselijke afgezant zich om de belangen van de Friezen bekommerd.⁸⁸ Koning Willem is bij de uitvaardiging van het privilege dus zo goed als zeker slechts de uitvoerder geweest van de kerkelijke politiek. Wat in de inleiding van de oorkonde

over de trouw van de Friezen aan Rijk en Kerk wordt gezegd, past in deze voorstelling van zaken.⁸⁹

6.4. *De ideologische inhoud van de Keuren*

Het is deze toentertijd in kerkelijke kring aangehangen ideologie die in de *Zevende Keur* als de rechtvaardiging voor de privilegiëring door Karel de Grote wordt genoemd.⁹⁰ De Friezen zouden zich hebben laten kennen als trouwe volgelingen én van het Christendom én van de Karolingische koning. Met deze dubbele motivering werd in het algemeen door de pauselijke partij het ideaal van het christelijke keizerrijk verdedigd.⁹¹ Door de toeschrijving van de *Keuren* en *Landrechten* aan Karel de Grote stelden de Friezen dus een duidelijke politieke daad.

In dit zelfde verband mogen volgens mij de keuren worden geplaatst die gaan over de bescherming van de Kerk, haar dienaren en haar bezit (*Tweede* en *Zesde Keur*), en de betaling van de koninklijke en kerkelijke belastingen (*Negende Keur* en de zgn. *Verloren gegane Tiende Keur*). Gezien deze voorbeelden kan er naar mijn mening geen twijfel over zijn, dat op de samenstelling van de keurencollectie de Kerk grote invloed heeft gehad. Deze vaststelling is voor de verklaring van het ontstaan ervan van groot belang.

Naar m.i. door het bovenstaande wordt bewezen, kunnen de *Keuren* onmogelijk eerder dan diep in de 12^e eeuw of in de 13^e eeuw zijn opgesteld.⁹² Wegens de onderlinge verwantschap geldt voor de *Landrechten* a priori hetzelfde. Wat betreft de *Keuren* kan hieraan nog worden toegevoegd, dat zij zeker meer beogen te zijn dan een opsomming van een deel van het oude gewoonterecht. Zij hebben ook een bepaald politiek doel moeten dienen, nl. een verzoening tot stand te brengen tussen de belangen van Rijk, Kerk en Friezen.

7. *De politieke context*

7.1. *De bemoeienis van koning en paus met het Friese vrijheidsstreven*

Het voorgaande maakt het mogelijk meer gericht te zoeken naar een gebeurtenis die de aanleiding voor de codificatie van de *Keuren* en *Landrechten* kan hebben gevormd. Daarbij dient mede in het oog te worden gehouden dat, gezien het algemeen-Friese karakter van beide wetten, dit een gebeurtenis moet zijn geweest, waarbij heel Friesland, of in elk geval een groot deel ervan, betrokken is geweest. Daarvan is er in het door mij begrensde tijdvak maar één te vinden: de erkenning van het Friese vrijheidsstreven door paus en koning, kort voor 1250.

Volgens de kroniek van abt Menko heeft de paus in september 1247 afgezanten naar de Friezen gezonden die – ik citeer – ‘vele privileges ten

aanzien van de Friese vrijheden' bij zich hadden.⁹³ Wat die privileges precies hebben behelsd, zegt Menko helaas niet. Maar gelet op de status van de weldoener mag de verlening ervan zeker worden aangemerkt als een gebeurtenis van importantie. Het betekende, dat de leider van de Christenheid en de op dat moment machtigste man in het Rijk zijn fiat aan het Friese vrijheidsstreven heeft gegeven. Daar komt bij, dat het hier ging om een privilege dat bestemd was voor alle Friezen. Dit wettigt volgens mij het vermoeden dat het ontstaan van de *Keuren* met deze pauselijke privilegeverlening verband houdt.

Zoals eerder uiteengezet, heeft de veronderstelde oerversie van de *Keuren* waarschijnlijk meer geleken op een soort oorkonde dan op een rechtsboek. Zij bestond uit een opsomming van een beperkt aantal korte bepalingen, wat pleit voor de hypothese dat zij uit deze pauselijke privileges is voortgekomen. Aldus zou eveneens de grote mate van uniformiteit en de wijde verspreiding van de tekst verklaard zijn. Hieraan kan nog een ander, krachtig, argument worden toegevoegd. Zoals uit het onderzoek naar de politieke context waarin de pauselijke privileges werden verleend zal blijken, hadden de Friezen destijds een goede reden om hun relatie met het Rijk te regelen. Beide partijen waren als gevolg van het pauselijk optreden elkaars bondgenoten geworden. Dat dit zo is geweest, wordt bevestigd door de oorkonde van koning Willem uit 1248. Volgens mij is het deze rond 1250 bestaande unieke politieke situatie die de aanleiding voor de vastlegging van de *Keuren* en *Landrechten* heeft gevormd.

7.2. De reden van de pauselijke inmenging

Naar Menko meedeelt, had de paus in 1246 voor het eerst contact met de Friezen gezocht. Namens hem had de aartsbisschop van Mainz – evenals zijn ambtgenoot in Keulen een van de steunpilaren van de pauselijke macht in het Rijk⁹⁴ – een gezant naar hen gezonden ter afkondiging van een Godsvrede voor vijf jaar en de prediking van een kruistocht tegen keizer Frederik II, die een jaar eerder was afgezet.⁹⁵ Het is in dit conflict dat de paus de steun heeft willen verwerven van de Friezen. Dat hem dit is gelukt, staat ook vast. Menko schrijft dat velen onder de Friezen zich voor de komende kruistocht hebben aangemeld.

Naar uit het vervolg van Menko's verhaal kan worden opgemaakt, houdt de privilegeverlening direct met het voorgaande verband. De pauselijke afgezant is na zijn prediking vertrokken, met bij zich de toezegging van de Friezen tot steun en een grote som gelds.⁹⁶ Menko merkt hierover op, dat hij door deze positieve uitkomst van zijn missie zeer in de gunst kwam te staan van de pauselijke curie. Voordat de afgezant terug was gekeerd, bereikte de paus het verzoek van de Franse koning, Lodewijk de Heilige, om de Friezen te vragen mee te doen aan de binnenkort door

hem te organiseren kruistocht naar het Heilige Land. De paus heeft dit verzoek ingewilligd en derhalve is de afgezant in september 1247 naar Friesland teruggekomen, voorzien van vele brieven, machtigingen tot dispensatie en genoemde vrijheidsprivileges. Hij ging naar de stad Groningen, alwaar hij op een vergadering, die namens de Friezen werd bijgewoond door abten, andere hoge geestelijken, gezworenen, edelen en uiteraard de aangeworven kruisvaarders, opriep tot deelname aan de tocht van koning Lodewijk.⁹⁷ De Friezen toonden zich echter niet bereid, althans niet onmiddellijk, om hieraan mee te werken. Zij betoogden, dat honorering van het verzoek wegens een te korte voorbereidingstijd onmogelijk was en hen een jaar respijt zou moeten worden gegund. Menko sluit zijn berichtgeving over deze bijeenkomst af met de mededeling, dat hij bij laatstgenoemde kwestie niet verder hoeft stil te staan, omdat kort daarop de paus het voor de Friezen gestelde doel van de kruistocht alsnog, en wel in de eerder genoemde zin ervan, veranderde.

Wegens het vroegtijdig overlijden van zijn voorganger was in oktober 1247 graaf Willem II van Holland verkozen tot de nieuwe pauselijke tegenkoning.⁹⁸ Zijn positie was aanvankelijk niet erg sterk. Zo kon Willem de tekenen van zijn waardigheid niet ontvangen, omdat Aken, de kroningsstad, weigerde hem toe te laten. Derhalve riep de paus de Friese kruisvaarders op om mee te helpen bij de belegering van genoemde stad. Dat hebben zij met zeer velen en met groot succes gedaan, zegt Menko. En hij kon het weten, want hij heeft een bezoek aan het legerkamp gebracht. Dankzij het moedige en voortvarende optreden van de Friezen moest Aken zich in oktober 1248 aan koning Willem overgeven. Bijgevolg werden de Friezen na afloop – al waren er in het kamp ook mensen die een andere houding tegenover hen aannamen – met ‘grootse eer en talrijke gunstbewijzen’ overladen. Het privilege ter bevestiging van de Friese vrijheden en rechten dat Willem hen op drie november 1248 – twee dagen na zijn kroning – uitreikte, vormde hier de tastbare uiting van.⁹⁹ Helaas wordt deze schenking niet expliciet door Menko genoemd;¹⁰⁰ dat het zo moet zijn gegaan, staat echter wel vast.

7.3. De veranderde verhouding tussen de Friezen en het Rijk

Uit deze feiten kunnen een aantal voor mijn onderwerp belangrijke conclusies worden getrokken, waarvan de eerste direct volgt uit de door de paus gedane kruisvaartoproep. Met een dergelijke oproep waren de Friezen ook wel eerder geconfronteerd. Maar wat de onderhavige opmerkelijk maakt, is het ervan genoemde doel. De in 1246 geplande kruistocht was niet gericht op de bevrijding van het Heilige Land, maar had een politiek doel direct het Rijk aangaande. Aan een kruistocht van deze aard hadden de Friezen nog nooit deelgenomen. Sterker, zij hadden tot dan

toe, voor zover we weten, met de Rijkspolitiek heel weinig bemoeienis gehad.¹⁰¹ Friesland gold tot deze tijd als een ‘koningsver’ gebied. In dit licht bezien mag de oproep van de paus worden bestempeld als een opmerkelijke daad. Dankzij hem raakten de Friezen ineens nauw betrokken bij de internationale politiek, en wel als de gewaardeerde bondgenoot van de paus en de door hem gesteunde tegenkoning. Dat de Friezen hierin een aanleiding hebben gevonden om aan hun staatkundige band met het Rijk opnieuw inhoud te geven, laat zich indenken.

Enkele andere uit het voorgaande te trekken conclusies geven steun aan deze veronderstelling. Zoals de verlening van het pauselijke privilege in 1247 aantoont, heeft bij de contacten tussen paus en Friezen de politieke verhouding tussen Friesland en het Rijk een gesprekstema gevormd. Wie daartoe het initiatief heeft genomen, weten we niet. Maar we mogen er wel van uitgaan, dat bij de toekenning van het privilege op een wens van de Friezen werd ingespeeld. De erkenning door de paus van het Friese vrijheidsstreven is zeker een politiek feit van betekenis geweest.

Dit laatste geldt ongetwijfeld ook voor het een jaar later door koning Willem verleende privilege. Ik weet, dat sommige onderzoekers hier anders over hebben gedacht. Er zou aan dit privilege weinig waarde hoeven te worden toegekend, omdat over de inhoud van de verkregen voorrechten niets concreets wordt meegedeeld.¹⁰² Maar dit acht ik een voorbarige conclusie omdat, gezien de korte tijdsspanne ertussen, Willems oorkonde waarschijnlijk bedoeld is geweest als een aanvulling op de pauselijke privileges, die zo goed als zeker wel een opsomming van punten hebben bevat. Ik kom hier in de volgende paragraaf op terug. Maar afgezien hiervan, wat beide privileges van 1247 en ‘48 in elk geval onomstotelijk aantonen, is dat destijds de band tussen Friezen en Rijk nauwer is aangehaald. Hierdoor wint mijn hypothese dat de totstandkoming van de *Keuren* en *Landrechten* met deze privilegeverleningen verband houdt, sterk aan waarschijnlijkheid.

8. Het verloop van het codificeringsproces

8.1. De relatie tussen de Keuren en Landrechten en de privileges van paus en koning

Uitgaande van mijn in het bovenstaande geformuleerde hypothese, laten een aantal belangrijke kenmerken van de *Keuren* en *Landrechten*, als het algemeen-Friese karakter en de wijde verspreiding ervan, de voor de verlening ervan gegeven motivering – de erkenning door de Friezen van het gezag van Rijk en Kerk – en de inrichting van de erin genoemde rechterlijke organisatie – de toekenning van de leiding erover aan een koninklijke *frana* – zich probleemloos verklaren. De *Keuren* en *Landrech-*

ten moeten volgens mij worden gezien als de uitwerking van de door paus en koning gegeven privileges. In deze opvatting word ik gesterkt door het volgende.

Zoals gezegd dragen de zgn. eerste *Tien Keuren*, inclusief de *Verloren gegane Tiende Keur*, het sterkst het karakter van privileges. Bovendien onderscheiden zij zich van de rest van de *Keuren* en *Landrechten* door een veel grotere mate van uniformiteit. En, misschien nog wel het meest opmerkelijke, we vinden onder deze keuren bepalingen van zowel wereldlijke als kerkelijke aard door elkaar genoemd. Voor al deze feiten is een verklaring gevonden, als het ontstaan van dit deel van de *Keuren* direct wordt teruggevoerd op de pauselijke en koninklijke privilegeverleningen van 1247/48. Zelfs kan dan recht worden gedaan aan de door Bremmer opgestelde hypothese dat aan de Friese versies van de *Keuren* een vertaling van een Latijnse tekst ten grondslag moet hebben gelegen.¹⁰³ Als het belangrijkste argument daarvoor noemt hij de vele kleine afwijkingen in de Friese redacties van sommige keuren – inhoudelijk hetzelfde, maar met andere woorden gezegd –, wat op een verschil in vertaalstrategie zou kunnen teruggaan. Deze verklaring heeft veel aantrekkelijks, maar Bremmer heeft de gezochte Latijnse bron ervoor niet kunnen aanwijzen. Volgens mijn theorie zou dat het pauselijke privilege van 1247 zijn, waarvan, gezien zijn herkomst, met zekerheid mag worden aangenomen, dat het in het Latijn geschreven is geweest. Ook op dit punt zal ik nog nader terugkomen.

8.2. *De reden van de Friezen voor de opstelling van de Keuren en Landrechten*
 Bij de behandeling van het vraagstuk van de tekstoverlevering is nog een ander aspect ervan genoemd, waarvoor met mijn hypothesen eveneens een bevredigende verklaring zou kunnen worden gegeven. Ik doel op de bemoeienis die de Friezen zelf met de opstelling van de *Keuren* en *Landrechten* hebben gehad. Het gebruik van de Friese taal en de verschillen tussen de latere redacties kunnen niet anders dan op werkzaamheid in de Friese landen zelf worden teruggevoerd. De Friezen hebben dus kennelijk reden gehad om de toegekende privileges te vertalen en vast te leggen in keuren en er vervolgens nog andere keuren en landrechten aan toe te voegen. Welke dat is geweest, valt uit de gebeurtenissen in de jaren 1246-'48 af te leiden.

Naar bleek, is wat paus en koning in deze jaren hebben gedaan te beschouwen als uniek. Door hun optreden kreeg het Friese vrijheidsstreven een legale basis. Maar uiteraard verwachtten beiden dat daar door de Friezen iets tegenover werd gesteld. Zij hoorden zich in het gezag van Rijk en Kerk te schikken. Dat dit laatste zou gebeuren, stond zeker niet bij voorbaat vast. Zo mogen de Friezen enthousiaste kruisvaarders

zijn geweest, we weten ook dat zij hun financiële verplichtingen aan de Kerk vaak slecht nakwamen. Volgens Emo betaalden zij bijv. bijna nooit tienden.¹⁰⁴ Zoals uit de inhoud van sommige keuren blijkt, zouden de Friezen wat betreft dit punt en andere kerkelijke aangelegenheden zich voortaan aan de regels houden. Het gebeurde in 1248 bewijst, dat zij ook in zaken het Rijk betreffende tot samenwerking bereid waren. Volgens de oorkonde van koning Willem hadden de Friezen zich laten kennen als grote steunpilaren van Rijk en Kerk. De keuren waarin hun verplichtingen tegenover het Rijk zijn vastgelegd, vormen hiervan het verlengstuk. Vooral in deze keuren, allemaal behorende tot de zgn. eerste *Tien*, weerspiegelt zich de grote politieke ommezwaai die zich had voltrokken. Hoe Kerk en Rijk zich vroeger gewoonlijk tegenover de vrijheidsaspiraties van sommige volkeren opstelden, blijkt uit hun gewapende optreden tegen de Drenten en Stedingers, rond 1230.¹⁰⁵ Uiteraard waren de Friezen hiervan op de hoogte. Maar door de verleende privileges kregen zij de garantie dat hen een dergelijk lot bespaard zou blijven, tenminste als zij zich loyaal bleven opstellen. Het is om deze reden dat de Friezen zich aan de codificatie-arbeid hebben gezet: zij hadden er belang bij een staatsregeling op papier te zetten waarin aan deze eis inhoud werd gegeven.

8.3. De betrokkenheid van de Friezen bij de codificatie

Over de wijze waarop de Friezen zich met de schriftelijke vastlegging van de regeling hebben bemoeid, meen ik nog iets preciezer te kunnen zijn. Omdat men aan het pauselijk hof nauwelijks weet van de inhoud van het Friese vrijheidsstreven zal hebben gehad, mag worden aangenomen, dat de Friezen invloed op de formulering van de privileges hebben gehad. Mogelijk hebben zij aan de pauselijke afgezant een schrijven meegegeven dat als *Vorlage* ervoor heeft gediend.¹⁰⁶ De taal die hiervoor is gebruikt, moet het Latijn zijn geweest. Het door mij gelegde verband tussen de opschriftstelling van de pauselijke privileges en het ontstaan van de oerversie van de *Keuren* kan zo op de werkzaamheid van de Friezen worden teruggevoerd.

Maar ook de verdere uitwerking van de *Keuren* en de toevoeging eraan van de *Landrechten* moet het werk van de Friezen zijn geweest. Dat zij hiertoe zijn overgegaan, kan uitgaande van mijn theorie eveneens goed worden verklaard. Naar blijkt uit hetgeen uit andere streken over de opstelling van soortgelijke wetteksten bekend is, was de hier met betrekking tot de opstelling van de *Keuren* en *Landrechten* geschetste werkwijze, in de tijd waarover het nu gaat, een veel voorkomende. Zo kan ik wijzen op de statuten van de stad Aken uit 1250, die door de stad zelf zijn vervaardigd en in die vorm ter bekrachtiging aan koning Willem zijn voorgelegd.¹⁰⁷ Een ander voorbeeld vormt het stadsrecht van Colmar, dat was gebaseerd op

een in 1255 door koning Willem aan de stad verleend privilege, waarin de stedelijke rechten en vrijheden werden bevestigd.¹⁰⁸ Wat die inhielden, wordt niet gezegd. Wat dit betreft, is de parallel met de oorkonde voor de Friezen volledig. Colmar heeft zelf in haar stadsrecht invulling aan de rechten en vrijheden gegeven. In beide hier aangehaalde gevallen is er dus, evenals bij de Friese *Keuren* en *Landrechten*, sprake geweest van een gecombineerde werkzaamheid. Dat die weg werd gevolgd, hangt samen met het feit dat de steden over een eigen bestuursorganisatie konden beschikken. Voor de Friese landen gold in deze tijd echter hetzelfde. De landen hadden eigen besturen en vaardigden vertegenwoordigers af naar gezamenlijke vergaderingen, als die in 1247 te Groningen. De codificering van de *Keuren* en *Landrechten* is dus mogelijk op een vergelijkbare manier verlopen als die van de stadsrechten van Aken en Colmar. Het enige verschil is dat er in Friesland niet één instantie bij betrokken is geweest, maar meerdere, zodat er per land afwijkingen in de teksten – vooral in de later toegevoegde delen ervan – zijn ontstaan. Hiermee is de ingewikkelde ontstaansgeschiedenis van de *Keuren* en *Landrechten*, zoals die in de tekstoverlevering ervan tot uiting komt, op een aannemelijke wijze verklaard. Dat dit met mijn theorie mogelijk is, beschouw ik als een sterk bewijs voor haar juistheid.

9. Enige argumenten die tegen mijn theorie zouden pleiten

Uiteraard hebben ook anderen vóór mij geprobeerd in de inhoud van de teksten aanknopingspunten omtrent de herkomst en ouderdom van de *Keuren* en *Landrechten* te vinden. Zoals al opgemerkt, hebben deze onderzoeken in het algemeen niet geleid tot eenduidige uitkomsten. Derhalve zie ik van een bespreking ervan af, maar ik moet een uitzondering maken voor enige aan de teksten ontleende argumenten die tegen mijn theorie lijken te pleiten. Door de voorstanders van een zeer vroege datering zijn namelijk drie argumenten naar voren gebracht, die ik zal moeten weerleggen, want anders is mijn theorie niet houdbaar. Ik doel op het voorkomen in enkele bepalingen van de *Keuren* en *Landrechten* van Noormannen, die na de 11^e eeuw nooit meer in Friesland zijn geweest,¹⁰⁹ het gebruik in de *Negende Keur* van de naam *Mimigerdaford* in plaats van Münster, wat al in de 12^e eeuw een zeldzaamheid was geworden,¹¹⁰ en het voorkomen in de *Vijftiende Keur* van een geldsom die met het in de 11^e eeuw voor een vrije vrouw geldende weergeldbedrag overeen zou komen.¹¹¹

Van deze argumenten kan ik de eerste twee kort afdoen, omdat zij m.i. niet als bewijzen voor een vroege codificatie van de teksten kunnen dienen. Het voorkomen van Noormannen en het gebruik van de oude naam *Mimigerdaford* laten zich ook uit de lange mondelinge overlevering van het recht afdoende verklaren. Ik verwijs naar wat Bremmer hier in het

algemeen over heeft gezegd.¹¹² Het opnemen van de bepalingen over de Noormannen zou bovendien nog op een andere manier verklaard kunnen worden. De Noormannen spelen in de Friese vrijheidsideologie de rol van de vijand.¹¹³ Zij zouden de Friezen tot horigen hebben gemaakt en zo hebben verhinderd, dat de laatstgenoemden zich tot het Christendom konden bekeren. Bijgevolg acht ik het heel wel denkbaar, dat in wetteksten die werden toegeschreven aan Karel de Grote – degene aan wie de Friezen hun bevrijding uit de horigheid dankten – juist die regels uit het gewoonterecht zijn opgenomen waarin van het kwade optreden van Noormannen melding wordt gemaakt.

Veel minder eenvoudig te weerleggen is het derde argument, dat naar voren is gebracht door de geldhistoricus Henstra. De door hem verdedigde datering berust namelijk niet alleen op een aan de teksten ontleend gegeven, maar mede op een ingewikkelde theorie betreffende de waarde van de in Friesland geldende weergelden. Een uitleg daarvan die in het bestek van dit artikel zou passen, is niet mogelijk. Vandaar dat ik er in een enkele jaren geleden in dit tijdschrift verschenen artikel apart aandacht aan heb besteed.¹¹⁴ Voor mijn visie op de zaak, vooral wat betreft de waardeberekening van het genoemde weergeldbedrag, mag ik de lezer naar dit artikel verwijzen. Ik heb er, naar ik meen, in aangetoond dat het in de *Vijftiende Keur* vermelde geldbedrag ook uit de 13^e eeuw kan stammen. Inmiddels is hierop door Henstra in een eveneens in dit tijdschrift verschenen artikel afwijzend gereageerd.¹¹⁵ Hij blijkt te willen vasthouden aan zijn oorspronkelijke mening, dat het in genoemde keur opgenomen weergeld is uitgedrukt in munten die tussen 1015 en 1040 in omloop zijn geweest. En omdat het gaat om een van de laatste aan de collectie toegevoegde keuren, moet volgens hem op grond hiervan worden aangenomen, dat het grootste deel van de tekst van de *Keuren* toen al was neergeschreven.

Wat de lezer over deze discussie tussen Henstra en mij moet weten, heb ik kort in de noot bij deze zin vastgelegd.¹¹⁶ Verder verwijs ik naar de uitkomsten van de onderzoekingen van anderen – met name die van Algra over de opbouw van de *Keurentekst* en die van Bremmer over het verloop van het verschriftelijkingsproces – waaruit naar voren komt, dat een zo vroege codificatie van de *Keuren* als door Henstra verdedigd nagenoeg uitgesloten moet worden geacht.

Ten slotte wijs ik erop dat in de *Keuren* en *Landrechten* nog enkele andere numismatische gegevens voorkomen die als aanwijzingen voor een datering zijn gebruikt. Ik ga op de meeste ervan niet in, omdat ze zeer verschillend worden geïnterpreteerd en ik mijzelf niet deskundig genoeg acht om er een oordeel over te vellen. De enige uitzondering die ik wil maken, betreft een in veel bepalingen vermeld boetebedrag dat was

gebaseerd op de koningsban van 3 pond.¹¹⁷ Volgens Henstra is daarin gerekend met zgn. *7-delige ponden*. Onder deze merkwaardige rekeneenheid verstaat hij een pond dat niet, zoals gebruikelijk, uiteen viel in 240 penningen, maar gelijk gesteld werd met 7 Keulse of Engelse penningen. Voor de verdere uitleg hiervan verwijs ik naar Henstra.¹¹⁸ Mij gaat het er alleen om dat hij het ontstaan van deze rekeneenheid dateert op de 13^e eeuw. Met deze keuze heb ik vanzelfsprekend geen enkele moeite. Ik zie er een bevestiging in van de door mij verdedigde datering van de *Keuren en Landrechten*, en een belangrijk argument tegen Henstra's eigen theorie. Hier wordt immers gerekend in 13^e-eeuwse munten. Waarom zou dan in de *Vijftiende Keur* van een meer dan twee eeuwen oudere munteenheid zijn uitgegaan? Om de bewijsvoering voor zijn theorie compleet te maken, had Henstra moeten verklaren, waarom er in de 13^e eeuw wel reden was de boetebedragen aan te passen, maar het weergeldbedrag niet. En omdat niet kan worden betwijfeld, dat ook laatstgenoemd bedrag in de loop van de tijd aan veranderingen onderhevig is geweest, lijkt mij dit een bijzonder moeilijke opgave. Henstra heeft zich in elk geval niet met de beantwoording van de bovengestelde vraag bezig gehouden. Hiermee heb ik de laatste hinderpalen die een aanvaarding van mijn theorie in de weg leken te staan opgeruimd, en kan ik overgaan tot het trekken van de eindconclusie.

10. Conclusie

Naar ik in het voorgaande aannemelijk meen te hebben gemaakt, houdt het ontstaan van de *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten* verband met de in de jaren 1246-'48 tussen de paus, koning Willem en de Friezen tot stand gekomen samenwerking. Stuwende kracht hierachter is de paus geweest, die de Friezen mee wilde krijgen in de strijd tegen de afgezette keizer Frederik II. In die opzet is hij geslaagd. Friesland laat zich in deze jaren kennen als een 'koningsnabij' gebied. Uitingen hiervan zijn de in 1247 en 1248 door resp. de paus en koning Willem aan de Friezen verstrekte vrijheidsprivileges. Wat de laatstgenoemden van hun kant daar tegenover hebben gesteld, blijkt uit het privilege van koning Willem, waarin over hen wordt gesproken als de trouwe steunpilaren van Kerk en Rijk. De Friezen hebben zich dus kennelijk in die tijd in het gezag van beide instellingen geschikt. Dat dit het geval is geweest, wordt bevestigd door hun deelname aan het beleg van Aken in 1248, waarmee zij de zaak van paus en koning een grote dienst bewezen. Het is deze politieke situatie – die als uniek mag worden bestempeld – die m.i. de aanleiding tot de codificatie van de *Keuren en Landrechten* heeft gevormd. Aanvaardt men deze hypothese, dan laat het ontstaan van de *Keuren en Landrechten* zich als volgt reconstrueren.

Het begin van de codificatie hangt samen met de verlening van het pauselijke vrijheidsprivilege van 1247. Zoals uit het bericht daarover kan worden opgemaakt – het stuk zelf is helaas niet overgeleverd – bevatte dit privilege een aantal duidelijk omschreven voorrechten. Ondenkbaar is dat aan het pauselijk hof een stuk met een dergelijke inhoud op papier kon worden gezet zonder dat men daar over de wensen van de Friezen geïnformeerd is geweest, mag worden verondersteld dat er door de laatstgenoemden een *Vorlage* voor is gemaakt. En hoewel we ook hiervan de inhoud niet kennen, zijn er volgens mij voldoende aanwijzingen om het veronderstelde verband tussen het ontstaan van dit pauselijke privilege en de opschriftstelling van de *Keuren* en *Landrechten* hard te kunnen maken.

Zoals door N.E. Algra is vastgesteld, vormen de zgn. eerste *Tien Keuren* waarschijnlijk het oudste deel van de collectie. Deze keuren vertonen het duidelijkst het karakter van privileges en gaan voor het grootste deel over zaken die de relaties met het Rijk en de Kerk betroffen. Ook wordt in deze keuren de koningsmacht het sterkst benadrukt. Deze kenmerken zie ik als bewijzen voor mijn theorie dat de eerste *Tien Keuren* op het pauselijk privilege van 1247 gebaseerd zijn. Hiervan uitgaande kan tevens recht worden gedaan aan de door R.H. Bremmer Jr. opgestelde hypothese dat aan de overgeleverde Friese versies van de *Keuren* een niet bewaard gebleven Latijnse tekst ten grondslag heeft gelegen, omdat het pauselijke privilege en de eventuele *Vorlage* ervoor ongetwijfeld in het Latijn geschreven zijn geweest.

Wat betreft de teksten van de rest van de *Keuren*, d.w.z. de aan de oudste ervan toegevoegde uitbreidingen en de laatste zeven, en van de *Landrechten* is door Algra vastgesteld dat die op een andere wijze tot stand moeten zijn gekomen. Bij de keurenteksten gaat het om aangroeiingen, wat in een toename van de verschillen tussen de overgeleverde versies ervan tot uiting komt. De *Landrechten* vormen een aan de *Keuren* toegevoegd corpus, waarvan de verschillende overgeleverde versies zo ver uiteen lopen, dat moet worden aangenomen dat zij niet op één bron teruggaan. Wel hebben de overgeleverde versies elkaar onderling sterk beïnvloed. Van deze delen van de teksten blijkt de regionale gebondenheid veel groter te zijn dan van de oudste kern van de *Keuren*. Dit wijst op betrokkenheid bij de codificatie van de afzonderlijke landen waarin Friesland in de 12^e/13^e eeuw uiteen was gevallen. Deze verklaring past in mijn theorie, omdat in de tijd dat volgens mij een begin met de schriftelijke vastlegging van de *Keuren* en *Landrechten* werd gemaakt, die landen zeker al hun aanzien hadden gekregen. Er bestond dus de politieke infrastructuur die nodig was om een dergelijk werk tot stand te kunnen brengen.

Hiermee meen ik een verklaring voor het ontstaan van de *Keuren* en

Landrechten te hebben gegeven die aansluit bij een aantal algemeen aanvaarde inzichten. Zo is zij niet in strijd met wat over de hoofdlijnen van het verloop van het verschriftelijkingsproces in Friesland en omgevende gebieden bekend is. Wetteksten geschreven in de volkstaal zijn in deze streken niet van hogere ouderdom dan de 13^e eeuw. Ook wat wij verder over de achtergrond van de codificatie van dit soort wetteksten weten, vertoont overeenkomst met de door mij gegeven voorstelling van zaken. Zo blijkt elders het initiatief ertoe in de regel te zijn uitgegaan van een centrale macht, meestal de vorst. Voor de *Keuren* en *Landrechten* geldt uiteraard niet helemaal hetzelfde, want een vergelijkbare instelling was in Friesland niet aanwezig. Toch kan er tot op zekere hoogte van een parallelle ontwikkeling worden gesproken, omdat paus en koning, en waarschijnlijk vooral de eerstgenoemde, invloed op de totstandkoming hebben gehad. Tenslotte kan ik nog wijzen op een inhoudelijk aspect waarvoor genoemd criterium geldt. Van het in de *Keuren* en *Landrechten* vastgelegde rechtskader heb ik aangetoond dat het is gebaseerd op het principe van rijksonmiddellijkheid. Van dit rechtsprincipe weten we dat het niet eerder dan in de loop van de 12^e/13^e eeuw is ontstaan. Dat mijn theorie op zulke belangrijke onderdelen ervan als de hier genoemde een toetsing aan de uitkomsten van het algemeen historisch onderzoek kan doorstaan, vormt m.i. een sterk bewijs voor haar betrouwbaarheid.

Noten

* Naar algemeen wordt aangenomen, vormen de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten* bij elkaar horende rechtsbronnen. Zie voor de bewijsvoering in dezen: N.E. Algra, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, Doorn 1991 (Tweede druk), p. 453-459.

- 1 Ik zal in mijn onderzoek alleen dieper ingaan op de meest recente inzichten die naar voren zijn gebracht door N.E. Algra, D.J. Henstra en R.H. Bremmer Jr. Ik verwijs daarbij naar de volgende werken:
 N.E. Algra, *De tekstfiliatie van de 17 Keuren en de 24 Landrechten*. Estrik no. XXXIX, Groningen 1966.
 Idem, *Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*, Doorn 1991 (Tweede druk). In dit omvangrijke boek heeft Algra niet alleen zijn eigen inzichten uiteengezet, maar ook zo ongeveer alles bijeengebracht wat tot dan toe over de *Keuren* en *Landrechten* was geschreven.
 Idem, 'The relation between Frisia and the Empire from 800 - 1500 in the light of the Eighth of the *Seventeen Statutes*', in: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 1998. In dit artikel geeft Algra een belangrijke aanvulling op zijn oorspronkelijke inzicht-

ten.

D.J. Henstra, 'De eerste optekening van de algemeen-Friese Keuren', in: *It Beaken* 2002, p. 99-128.

R.H. Bremmer Jr., *Hir is eskriven. Lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300*, Hilversum-Leeuwarden 2002, p. 80-134. Zoals de titel ervan al zegt, gaat dit boek niet uitsluitend over de Keuren en Landrechten. Niettemin is het van groot belang, omdat er over de dateringskwestie zeer behartigenswaardige dingen in worden gezegd.

Lezers die kennis willen nemen van de bronnen, verwijs ik naar Algra, *Zeventien Keuren*, p. 31-39, alwaar alle uitgaven van de *Zeventien Keuren* en *Vierentwintig Landrechten* worden genoemd en kort besproken. In ditzelfde werk geeft Algra ook een uitvoerige bespreking van de inhoud van alle afzonderlijke keuren en landrechten, resp. p. 287-345 en p. 373-452.

Voor een handzaam overzicht van enkele oudere theorieën verwijs ik naar Henstra, 'De eerste optekening', p. 114-116.

- 2 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 237-238. Henstra, 'De eerste optekening', p. 116-117. Bremmer, a.w., p. 80.
- 3 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 287-289 (*Eerste Keur*), p. 321-323 (*Negende Keur*), p. 323-326 (*Tiende Keur*).
- 4 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 220-228. Henstra, 'De eerste optekening', p. 110.
- 5 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 246-250.
- 6 Tot de verdedigers van deze opvatting behoort D.J. Henstra. Volgens hem gaat de eerste optekening van de Keuren – over de ouderdom van de Landrechten laat hij zich niet uit – tot kort na 1000 terug ('De eerste optekening', p. 103). Een genuanceerder standpunt wordt ingenomen door N.E. Algra. Volgens hem is de oerversie van de Keuren, die niet tot ons is gekomen, rond 1100 ontstaan in Westerlauwers Friesland. De ons overgeleverde teksten van de Keuren, en ook van de Landrechten, zouden echter van veel later datum zijn. Van de Keuren denkt hij, dat zij teruggaan op een rond 1225 in Oosterlauwers Friesland opgestelde versie (*Zeventien Keuren*, p. 278-279).
- 7 Deze mening wordt verdedigd door R.H. Bremmer Jr. Zie: Bremmer, a.w., p. 84-86.
- 8 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 239-240.
- 9 Henstra, 'De eerste optekening', p. 106.
- 10 W. Ehbrecht, 'Noordelijke gewesten 1100 - 1400', in: H.P.H. Jansen e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 2, Haarlem 1982, p. 346-371, aldaar p. 347-348.
- 11 Bremmer, a.w., p. 91-118.
- 12 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 272-273.
- 13 Eerste vermelding in 1219 in Fivelgo. Zie: *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, uitgeg. door H.P.H. Jansen en A. Janse, Hilversum 1991, p. 122/3. Eerste vermelding in Riustringen in 1220. Zie: Ph. Heck, *Die altfriesische Gerichtsverfassung*, Amsterdam 1963 (Ongewijzigde herdruk van de originele editie uit 1894), p. 149.
- 14 W. Ehbrecht, *Landesherrschaft und Klosterwesen im ostfriesischen Fivelgo (970 - 1290)*, Münster 1974, p. 101.
- 15 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 211.

- 16 Henstra, 'De eerste optekening', p. 107.
- 17 Ibidem, p. 117-118.
- 18 Bremmer, a.w., p. 84-86, 91, 95, 110 en 113.
- 19 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 221 noot 66 (Overzicht van het voorkomen van de *frana* in Oosterlauwers-Friese rechtsbronnen).
Heck, a.w., p. 148-191 (Overzicht van het voorkomen van schouten).
- 20 De twee hiervan overgeleverde voorbeelden zijn afkomstig uit Fivelgo. Zie: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 221 noot 66.
- 21 Heck, a.w., p. 167 (1217: schouten van de graven van Ravensberg).
H. van Lengen, 'Tota Frisia: Sieben Seelande und mehr', in: H. van Lengen (red.), *Die Friesische Freiheit des Mittelalters – Leben und Legende*, Aurich 2003, p. 56-89, aldaar p. 72 (1253: schouten of drosten van de bisschop van Münster).
- 22 H.Th.M. Lambooi/J.A. Mol, *Vita Abbatum Orti Sancte Marie*, Hilversum-Leeuwarden 2001, p. 383 (1233: erkenning door Westergo van graaf Floris IV van Holland), Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 54 noot 39 (eerste helft 14^e eeuw: invloed van de graaf van Gelre in Fivelgo. De graaf van Gelre was in 1290 door de koning aangesteld als rijksstadhouder in Friesland), Idem, *Landesherrschaft*, p. 125 noot 1 (1323: rechten van de graaf van Bentheim in Fivelgo), Idem, *Landesherrschaft*, p. 53 (13^e eeuw: rechten van de graven van Ravensberg in Eemsgo), Van Lengen, a.w., p. 82 (tweede helft 13^e eeuw: rechten van de graven van Oldenburg in Oistringem).
- 23 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 237-238.
- 24 Zie noot 19, 21 en 22.
- 25 M. Borgolte, 'Grafschaft', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 4, München-Zürich 1989, kolom 1635-1636.
- 26 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 214-215. Aldaar zijn ook de door mij gegeven voorbeelden te vinden. Zoals ik hierna uiteen zal zetten, moet volgens mij het verschijnsel anders worden verklaard dan Algra doet. Zie: Ibidem, p. 215-216.
- 27 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 77-94.
- 28 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 290-293 (*Tweede Keur*), p. 306-310 (*Zesde Keur*).
J. Krolis-Sytsema, 'De weirekke tsiende Kêst', in: *It Beaken* 1993, p. 83-95. De zgn. *Verloren gegane Tiende Keur*, waarin de betaling van tienden aan de Kerk was vastgelegd.
- 29 S. Kalifa, 'Influence de l'Église et du Droit Synodal sur le Droit coutumier dit des Magistrats dans la Frise du moyen âge', in: *Us Wurk* 1955, p. 56-61. Zie ook: Bremmer, a.w., p. 83. Zijn conclusie in deze kwestie luidt: 'het schrijven van officiële stukken [was] lange tijd een clericale aangelegenheid'. Bremmer geeft ook voorbeelden van Friese geestelijken die zich in woord en geschrift bedienden van hun moedertaal (p. 75-79).
- 30 Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 135-140.
- 31 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 310-313.
- 32 J. Bolhuis van Zeeburgh, *Kritiek der Friesche Geschiedschrijving*, Amsterdam 1962 (Ongewijzigde herdruk van de originele editie uit 1873), p. 34-37.
- 33 Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 139.

- 34 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 364/5-368/9.
- 35 D. Hägermann, *Studien zum Urkundenwesen Wilhelms von Holland*, Köln-Wien 1977, p. 111-126 en p. 365-367.
- 36 O. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid*, Leeuwarden 1986, p. 26-27. Idem, 'Die Friesische Freiheit: ein Randproblem des Reiches', in: Van Lengen (red.), *Die Friesische Freiheit des Mittelalters*, p. 266-293, aldaar p. 273.
- 37 Zoals uit onderzoek van Algra blijkt, zijn de versies in andere talen, waaronder die in het Latijn, vertalingen vanuit het Fries. Zie: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 53-126. Idem, *De tekstfiliatie*, p. 88-112.
- 38 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 53-75. Idem, *De tekstfiliatie*, p. 113-148. De genoemde jaartallen verwijzen naar de ouderdom van de codices waarin de teksten voorkomen. Gegevens hierover zijn te vinden bij: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 32-38.
- 39 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 113-115. Idem, *Zeventien Keuren*, p. 53-54 en 283.
- 40 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 53-75 en 183-195. Zoals Algra aantoont, bevatten de rechts-codices waarin de Friese teksten van de Keuren en *Landrechten* voorkomen in het algemeen gesproken het recht van het land waar zij zijn opgesteld. Alleen voor de codices uit Hunsingo kan een dergelijke relatie niet onomstotelijk worden vastgesteld.
- 41 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 183-184.
- 42 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 113-115. Idem, *Zeventien Keuren*, p. 53-54.
- 43 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 78 en 115 noot 1. Idem, *Zeventien Keuren*, p. 350-352.
- 44 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 278-279. Idem, 'The relation', p. 19-20 en 26-27. Algra heeft voor het eerst in de laatstgenoemde publicatie de mening uitgesproken, dat de oudste versie van de Keuren teruggaat op een rond 1100 aan de bisschop van Utrecht voorgelegd 'verzoekschrift'. Deze versie zou niet meer dan ongeveer de eerste *Tien Keuren* hebben omvat. Mijn opvatting hierover zal ik verderop nader uiteenzetten.
- 45 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 220-226.
- 46 Henstra, 'De eerste optekening', p. 110.
- 47 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 210-211.
- 48 Een bewijs hiervoor levert de R-tekst. Deze tekst stamt uit ± 1300, maar is beïnvloed door een W-tekst waarvan de oudst overgeleverde versie pas uit de 15e eeuw dateert. Uit deze constatering kan de conclusie worden getrokken, dat de W-tekst al in de 13e eeuw moet hebben bestaan. Zie: Algra, *De tekstfiliatie*, p. 20-21.
- 49 Bremmer, a.w., p. 95 en 97-102. Al het heersende recht werd niet in één keer opgeschreven. Zo blijkt er een overgangperiode te zijn geweest, waarin schriftelijk vastgelegde rechtsregels en ongeschreven rechtsgewoonten naast elkaar hebben bestaan.
- 50 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 12-15. Voor een voorbeeld van het beweerde zie: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 289 (Verschillen in de redacties van de *Eerste Keur*). Voor de verschillen in de redacties van de *Landrechten* zie: Algra, *De tekstfiliatie*, na p. 185 (Overzicht van de *Landrechten*).
- 51 Algra, 'The relation', p. 9-13. Hier wordt een veel uitvoeriger argumentatie gegeven dan ik doe. Voor de toenemende tekstverschillen tussen de keuren zie ook: Algra, *De tekstfiliatie*, p. 45-53 (*Dertiende t/m Zeventiende Keur*). Onder de zgn. eerste *Tien Keuren*

- verstaat Algra de overgeleverde eerste tien zonder de *Vierde Keur*, maar vermeerderd met de zgn. *Verloren gegane Tiende Keur*. Zie: Algra, 'The relation', p. 10 noot 31.
- 52 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 115 noot 1. Idem, *Zeventien Keuren*, p. 210-211.
- 53 Vries, *Het Heilige Roomse Rijk*, p. 14.
- 54 Zoals gezegd kiest Algra voor een andere optie. De oudste versie van de *Keuren* zou door de Friezen van Westerlauwers Friesland zijn opgesteld met de bedoeling om ter goedkeuring te worden voorgelegd aan de bisschop van Utrecht. Deze keuze hangt ongetwijfeld met Algra's visie op de herkomst van de *Keuren* en *Landrechten* samen. Gezien het algemeen-Friese karakter van de *Keuren* kan Algra's keuze zeker niet de meest voor de hand liggende worden genoemd.
- 55 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 272-273.
- 56 Ibidem, p. 233.
- 57 Ibidem, p. 225.
- 58 Henstra, 'De eerste optekening', p. 110. Nog eens herhaald in: D.J. Henstra, 'De wereldlijke positie van de bisschop van Utrecht in Westerlauwers Friesland', in: *It Beaken* 2003, p. 125-144, aldaar p. 135-137.
- 59 Zie voor Algra's opvatting omtrent de positie van de *frana* ook zijn artikel: 'Rechtshistorische aspecten van het Landrecht der Vriesne', in: Ph.H. Breuker (red.), *Landrecht der Vriesne: tekstuitgave en commentaar*, Leeuwarden 1996, p. 91-223, aldaar p. 140-155. In dit artikel verdedigt Algra de stelling dat, nadat de in het *Oud Schoutenrecht* genoemde graaf – volgens Algra was dat de vice-graaf uit het *Condominiumverdrag* van 1165 – de bisschop had opgevolgd, de *frana* nog een tijdje als grafelijk ambtenaar in functie is gebleven. Reden hiervan was dat de graaf zelf zelden in Friesland aanwezig was. Met dit laatste komt Algra heel dicht in de buurt van mijn opvatting over de *frana*, met dien verstande dat wat hij hier de uitzondering noemt door mij wordt gezien als de regel. De *frana* was van huis uit een grafelijke landsschout. De functie van koningsvoogd die hij in de *Keuren* en *Landrechten* vervult, heeft hij m.i. pas later verworven, toen Friesland een koningsonmiddellijk gebied werd.
- 60 Algra, 'Rechtshistorische aspecten', p. 148. De *frana* treedt in het *Oud Schoutenrecht* op namens de graaf, aan wie een boete toekomt van 2 pond. Van de koningsban van 3 pond is in deze rechtsbron geen sprake.
- 61 G. Overdiep/J.C. Tjessinga, *De rechtsomgang van Franekeradeel 1406 - 1438*, Franeker 1950, p. 152. Naar Algra's zeggen werd de Utrechtse bisschop in 1077 alleen beleend met het graafschap Staveren en pas in 1086 met de graafschappen Westergo en Oostergo. De *frana*-functie is volgens hem in beide laatstgenoemde gebieden in of kort na 1086 ingesteld. Zie: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 225-226. Het feit dat de plaatsnaam *Franeker* van ouder datum is dan 1086, wordt door Algra niet vermeld.
- 62 Algra, 'Rechtshistorische aspecten', p. 117-118 en 137 noot 234.
- 63 Heck, a.w., p. 171. Ook dit feit, dat heel sterk tegen zijn theorie pleit, wordt door Algra niet genoemd.
- 64 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 221 noot 66.
- 65 Ibidem, p. 195-202.

- 66 Ibidem, p. 201 noot 69.
- 67 Ibidem, p. 306-309.
- 68 De naam *koningsgetuigen* komt in de *Keuren en Landrechten* niet voor. Zie: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 308. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de *koningsgetuigen*: Algra, *Zeventien Keuren*, p. 296-297 en idem, 'Rechtshistorische aspecten', p. 167-174. Volgens mij heeft men door de toevoeging van het adjectief *konings-* de band met het Rijk willen benadrukken. Er kwam in tot uiting dat de rechtspraak een zaak van de koning was. Titels als *redger* en *atte* daarentegen gaven slechts uitdrukking aan de band met het land.
- 69 P.J. Schuler, 'Reichsunmittelbarkeit', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 7, München-Zürich 1995, kolom 645. Ik citeer zijn in verband met mijn onderzoek uitermate belangrijke conclusie: 'Personen und Güter können nach spätmittelalterlichen Anschauungen König und Reich unmittelbar und ohne Anerkennung eines Territorialherren unterworfen sein. Seit dem 12. Jh. sind solche Formeln bekannt; eine allgemeine Rechtsvorstellung bildete sich erst seit dem 13. Jh. langsam aus.'
- 70 Volgens Algra heeft het principe van rijksonmiddellijkheid in Friesland wortels in rechtsinstituties die stammen uit de Karolingische tijd. Zie: Algra, 'The relation', p. 7 e.v. Dit wil ik niet bestrijden. Maar in de *Keuren en Landrechten* heeft het principe een andere inhoud dan het in de Karolingische tijd kan hebben gehad. Toen traden overall in Friesland nog graven op. In de meeste edities van de *Keuren en Landrechten* worden deze functionarissen niet genoemd. Hun verdwijning is van veel later datum geweest. Over de rijksonmiddellijke status van Friesland in deze zin wordt in een dateerbare bron voor het eerst in 1290 gesproken – aanstelling van de graaf van Gelre tot rijksstadhouder door koning Rudolf van Habsburg. Zie: Vries, *Het Heilige Roomse Rijk*, p. 28-29; Idem, 'Die Friesische Freiheit', p. 274-275.
- 71 J.A. Kossmann-Putto, 'Bestuur en rechtspraak tussen Eems en Schelde circa 1100 - 1400', in: H.P.H. Jansen e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 3, Haarlem 1982, p. 12-59, aldaar p. 12-19.
- 72 J.R.G. Schuur, 'De 'vrije Fries'', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2001, p. 139-144, aldaar p. 140-141. In dit artikel heb ik gepoogd aan te tonen, dat deze ontwikkeling in het Duitse Rijk invloed op het Friese vrijheidsstreven heeft gehad.
- 73 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 287-289.
- 74 J.Ph. de Monté Ver Loren, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Deventer 1982, p. 15.
- 75 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 310-313.
- 76 Algra, 'The relation', p. 37-41.
- 77 P. Moraw, 'Heiliges Reich', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 4, München-Zürich 1989, kolom 2025-2028. Er bestond van oudsher een enge band tussen Rijk en Kerk. Tot 1122 – einde van de investituurstrijd – had het Rijk grote macht in de Kerk uitgeoefend. In de 12^e/13^e eeuw kwamen de verhoudingen omgekeerd te liggen.
- 78 W. Goetz, 'Zwei-Schwerter-Lehre', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 9, München 1998, kolom 725. Inhoud van deze leer is dat er in de wereld twee machten (= zwaarden) zijn,

- de geestelijke en de wereldlijke. Volgens de keizer stonden ze los van elkaar. Volgens de paus kwamen beide hem toe en kreeg de keizer de tweede van hem in leen. De keizer hoorde haar aan te wenden ten nutte van de Kerk. Deze leer ontstond in de laatste decennia van de 11^e eeuw in keizerlijke kring. In de loop van de 12^e eeuw werd ze door de Kerk verder verbreed, uiteraard in de door haar eraan gegeven zin. In 1157 nam keizer Frederik Barbarossa er openlijk stelling tegen. Zie: O. Engels, 'Deutschland – Das Ringen um die Zuordnung von Imperium und Sacerdotum', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 3, München-Zürich 1984, kolom 822-824, aldaar kolom 822.
- 79 G. Schwaiger, 'Papst', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 6, München-Zürich 1993, kolom 1667-1677, aldaar kolom 1676-1677. Paus Innocentius III (1198-1216) stelde openlijk dat de geestelijke heerschappij boven de wereldlijke stond. Derhalve werd hij wel de 'werkelijke keizer' genoemd. Zijn opvolgers in de 13^e eeuw waren dezelfde mening toegedaan. De hierover gevoerde strijd leidde tot de neergang van zowel de keizerlijke als de pauselijke macht.
- 80 O. Engels, 'Deutschland – Der Endkampf der Staufer in Deutschland', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 3, München-Zürich 1984, kolom 832-834. Een voorbeeld van een kerkelijke vertegenwoordiger die zich hiervoor sterk heeft gemaakt, is de aartsbisschop van Keulen, die zich na de afzetting van Frederik II opwierp als 'de eigenlijke drager van de koningsmacht'.
- 81 Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 135-140.
- 82 Ibidem, p. 138. Een van de voorbeelden ervan die Ehbrecht geeft, betreft Menko's beschrijving van de ondergang van de Staufische keizers. Oorzaak hiervan was volgens Menko dat zij onvoldoende achting hadden voor de paus, die hij aanduidt als de 'opvolger van de apostelen'. Uit het verhaal blijkt, dat men in Friesland goed over de achtergronden van de strijd tussen keizer en paus geïnformeerd was.
- 83 Ibidem, p. 137-138. Ehbrecht zegt dat Friesland behoorde tot een gebied dat via Keulen in directe verbinding stond met de curie.
- 84 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 38/9 en 162/3.
- 85 Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 138.
- 86 Moraw, a.w., kolom 2026. Schrijver stelt, dat het Rijk mede was verankerd 'im gelebten Christentum'.
- 87 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 360/1.
- 88 Ibidem, p. 368/9.
- 89 Als reden voor de uitvaardiging van de oorkonde wordt opgegeven, dat de hele (!) Friese natie zal weten, hoezeer hun voorvaderen de Kerk en het Rijk hebben geholpen. Zie: Hägermann, a.w.
- 90 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 310-313. Algra beschouwt deze motivering van de verlening van de *Zevende Keur* als een toevoeging. Zij komt echter wel in alle edities voor, wat erop wijst dat zij in elk geval al vroeg wijd verbreed is geweest.
- 91 Zie noot 78. De keizer had zijn wereldlijke macht aan te wenden ten nutte van de Kerk.
- 92 Hierbij breng ik nog even een eerder genoemd punt in herinnering. Deze ideeën kunnen in Friesland alleen door de Kerk zijn verbreed. Zij was de enige instelling die

- hiervoor over de benodigde macht beschikte. De opbouw van de grote macht van de Kerk in Friesland is in de tweede helft van de 12^e eeuw begonnen. Zie: Bremmer, a.w., p. 27 e.v.
- 93 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 354/5.
- 94 Engels, 'Deutschland – Der Endkampf', kolom 833. De aartsbisschoppen van Keulen en Mainz waren na 1239 de belangrijkste bondgenoten van de paus in Duitsland.
- 95 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 354/5-356/7 en 360/1. Menko staat zeer uitvoerig bij het gebeure in 1245 stil en blijkt er tot in detail over te zijn geïnformeerd.
- 96 Ibidem, p. 362/3.
- 97 Ibidem, p. 364/5. De opsomming van de bij de vergadering aanwezige Friese vertegenwoordigers geeft inzicht in de binnenlandse politieke verhoudingen. Geestelijkheid en adel vormden de leidende groepen. De genoemde gezworenen of rechters zouden afgevaardigden van de landen kunnen zijn geweest. Zie voor de in Friesland heersende politieke en maatschappelijke verhoudingen in het algemeen: Ehbrecht, *Landesherrschaft*, p. 104-105.
- 98 Engels, 'Deutschland – Der Endkampf', kolom 833.
- 99 Hägermann, a.w. Zie ook: Vries, *Het heilige Roomse Rijk*, p. 23-24.
- 100 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 368/9, met name p. 369 noot 114.
- 101 Vries, 'Die Friesische Freiheit', p. 273.
- 102 Vries, *Het Heilige Roomse Rijk*, p. 24. Letterlijk zegt Vries dat 'aan de oorkonde uit 1248, juist vanwege haar vaagheid, nauwelijks praktische betekenis [kan] worden toegekend'. Hij herhaalt deze mening in: 'Die Friesische Freiheit', p. 272.
- 103 Bremmer, a.w., p. 110 en 113.
- 104 *Kroniek van het klooster Bloemhof*, p. 126/7. Emo noemt het een zonde van de Friezen dat zij de betaling van tienden weigerden. De vastlegging in de *Keuren* (de zgn. *Verloren gegane Tiende Keur*) van deze verplichting gaat m.i. op dit feit terug. Deze mening vindt steun in de overweging dat in wetteksten als de *Keuren* en *Landrechten* vaak die punten werden vastgelegd die actueel of omstreden waren. Zie noot 74.
- 105 Ibidem, p. 220/1-222/3 en 228/9 (oorlog tegen de Drenten) en p. 240/1-248/9 (oorlog tegen de Stedingers).
- 106 Het feit dat er door de Friezen een grote vergadering werd belegd om over de pauselijke verlangens te beraadslagen, maakt aannemelijk dat er zo'n stuk is opgesteld.
- 107 E. Meuthen, 'Aachen', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 1, München-Zürich 1980, kolom 1-3, aldaar kolom 2.
- 108 L. Sittler, 'Colmar', in: *Lexikon des Mittelalters*, Band 3, München-Zürich 1984, kolom 46-48, aldaar kolom 46.
- 109 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 59; Idem, *Zeventien Keuren*, p. 254-255.
- 110 Algra, *De tekstfiliatie*, p. 59; Idem, *Zeventien Keuren*, p. 253-254.
- 111 Henstra, 'De eerste optekening', p. 100-103.
- 112 Bremmer, a.w., p. 80-81. Schrijver wijst erop dat in de 12^e/13^e eeuw in Friesland alleen 'een mondeling overgeleverd "archief" van rechtsgewoonten' heeft bestaan. Derhalve kan voor de datering van de opschriftstelling van de *Keuren* en *Landrechten* het noe-

men van de Noormannen niet als argument worden gebruikt. Wat betreft de naam *Mimigerdaford* voegt hij hier nog aan toe, dat oude plaatsnamen vaak een taai leven leiden, waardoor het lang kan hebben geduurd, eer de vertrouwde naam door een nieuwe werd vervangen.

- 113 Algra, *Zeventien Keuren*, p. 312. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de *Zevende Keur*.
- 114 . J.R.G. Schuur, 'Het weergeld van de vrije Fries', in: *It Beaken* 2007, p. 89-96.
- 115 . D.J. Henstra, 'Fonjelde en de datering van de 15e algemeen-Friese Keur', in: *It Beaken* 2008, p. 289-296.
- 116 Naar uit het artikel van Henstra uit 2008 blijkt, gaat hij er in zijn theorie van uit, dat de personen die in de *Keuren*, *Landrechten* en het *Oud Schoutenrecht* als rechtssubject worden genoemd, hebben behoord tot één stand, nl. die van vrijen in juridische zin. Derhalve zou er in deze wetten maar één weergeld dat voor deze personen gold worden genoemd. Dat dit niet zo zou zijn, is – in zijn woorden – 'een denkbeeld dat ik (= Henstra) mij niet eigen kan maken'. Maar er hebben in middeleeuws Friesland wel degelijk standsverschillen bestaan. Bovendien is de standsindeling niet altijd dezelfde geweest. En laat het nu waarschijnlijk mogen heten, dat van dit laatste juist in een wettekst als de *Keuren* de neerslag wordt aangetroffen. In de *Keuren* worden de Friezen immers in naam van Karel de Grote verheven tot koningsonmiddellijke onderdanen. Over wat dat inhield, kan m.i. geen misverstand bestaan. Al in de oudst bekende tekst van de *Negende Keur* – ± 1300 opgeschreven in het Oost-Friese Riustringen – staat dat de Friezen aldus 'edeldom en vrijheid' verwierven. Dezelfde omschrijving vinden we ook in een W-tekst, maar dan onder de *Zevende Keur*. Zie hierover: Bremmer, a.w., p. 111-112. Deze omschrijving van het begrip 'koningsonmiddellijken' mag m.i. op één lijn worden gesteld met die als 'vrije heren', 'konings edele of hoge heergenoten' en 'vrije Friezen', die we in andere wetteksten aantreffen. Het zijn alle termen die zijn ontleend aan de Friese vrijheidsideologie. De Friezen heetten te staan op de hoogste trap van vrijheid, d.w.z. direct onder de koning, en waren derhalve vergelijkbaar met vrije edelen. Dit maakt het volgens mij aannemelijk dat – zoals ik in mijn artikel erover heb verdedigd – het in de *Vijftiende Keur* genoemde weergeldbedrag niet dat van een 'gewone' vrije is, maar dat van een edelman, en – als van dit laatste wordt uitgegaan – er niet is gerekend in munten uit de 11^e eeuw, maar pas uit de 13^e eeuw. Dit is kort samengevat het argument dat ik tegen Henstra's weergeldberekening heb ingebracht.
- 117 Henstra, 'De eerste optekening', p. 113-114 en 125 noot 135.
- 118 D.J. Henstra, 'Weergeld in de Friese landen. Hulpmiddel bij de datering van teksten uit middeleeuws Frisia (600-1500)', in: *It Beaken* 2006, p. 79-113, aldaar p. 96.

